

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2013
T. 271
N 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Jutta Ahlbeck
Ansvarig huvudredaktör
Mia Franck
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Uggla
Tage Kurtén
Lennart J. Lundqvist
Kristina Malmö
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts
Ann-Carin Östman

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pia Maria Ahlbäck
Sekreterare Ann-Helen Berg
Kassör Marina Hamberg
Kasper Braskén
Mikael Lindfelt
Anna-Greta Nyström
Jutta Ahlbeck

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nord Print Ab

Kontaktuppgifter

finsktid@abo.fi
www.abo.fi/public/finsktidskrift

Innehåll 1/2013

<i>Chefredaktör Jutta Ahlbeck</i> Moralisk ekonomi	5
Artiklar	
<i>Petter C. Björk</i> Åbo Akademi, humaniora och ekonomi – ett sammandrag av debatten 2012	7
<i>Catharina Groop</i> Diffusa konturer – utmaningarna med att definiera, mäta, upptäcka och bekämpa korrupktion	21
<i>Else-Britt Kjellqvist</i> Skam	33
<i>Mats Bergqvist</i> Utrikespolitik och moral	49
Granskaren	
<i>Felicia Nybergh</i> Välfärdssamhälle – utopi eller verklighet?	59
<i>Galal Badawi</i> Förtryck och revolutionära åtgärder	62
<i>Robin Korsström</i> Edith Södergrans personifierade diktjag	65

Moralisk ekonomi

Kära läsare av *Finsk Tidskrift*, välkomna att följa oss under 2013 och må detta första nummer väcka ert intresse för årets utgivning! Liksom ifjol utkommer *Finsk Tidskrift* i år med åtta nummer, av vilka fyra är enkla nummer och två är dubbelnummer. Tre nummer kommer att behandla ett särskilt tema: det sedvanliga litteraturnumret utkommer till midsommaren och på hösten ger vi ut två temanummer, ett kring idrott och kultur, ett annat kring temat flickor och flickskap.

Först ut i detta nummer är Petter C. Björk som synar den dagsaktuella debatten kring inbesparingsåtgärder vid Åbo Akademi, särskilt hur dessa påverkat humaniora, där tjänster dras in eller inte återbesätts. Även om alla enheter drabbas av de ekonomiska styrmekanismerna, står det klart att små ämnen är mer hotade än större. Åbo Akademi sparar (?) genom att inte återbesätta professuren i ryska, samtidigt som bonusar har utbetalats till Åbo Akademis ledning. Vad/vem avgör vilka ämnen som behövs alternativt inte behövs eller klassificeras som ”lönsamma” respektive ”olönsamma”? Och vad innebär detta inte bara för universitetet utan även för samhället? Björks essä visar hur universitetets uppgift i – och för – samhället ständigt måste diskuteras och tydliggöras.

Catharina Groop granskar fenomenet korruption som utgör ett hinder för social utveckling, demokrati och jämlikhet, men sammankopplas också ofta med miljöförstöring. Groop diskuterar utmaningar i att definiera och mäta korruption, något som givetvis är en förutsättning för att man politiskt skall kunna motarbeta

och bekämpa det. Finland framstår så gott som korruptionsfritt ifall man endast förlitar sig på kvantitativa utvärderingar, men ser man till favorisering och nepotism, inom ramen för s.k. bästa broder-nätverk, utgör dessa exempel på korruption som den officiella brottsstatistiken inte synliggör. Valfinansieringshärvan efter riksdagsvalet 2007 kan ses som ett uttryck för detta. Groop efterlyser därför multipla metoder, inte endast statistisk, för att kunna identifiera olika former av korruption.

Den mänskliga skammen diskuteras av Else-Britt Kjellqvist. Psykoanalysen har inte fäst särskild uppmärksamhet vid skammen, även om den är en central del i Sigmund Freuds produktion. Hos Freud är skammen tydligt könad; det är en kvinnlig angelägenhet. Kjellqvist analyserar skammens färger och olika uttryck: den röda skammen värnar om människans sociala och empatiska förmåga; den vita skammen berättar om tidiga traumatiska erfarenheter som misshandel, sexuella övergrepp och våld och den existentiella skammen väcker frågan om individen känner sig älskad eller inte. Kjellqvist skildrar även skam och skapande, såsom författare som vittnar om skamkänslor inför sina verk, men också religiösa och bibliska aspekter av skam. Även om alla människor enligt Kjellqvist bär på skam, är marginaliserade människor som inte passar in i rådande norm särskilt utsatta.

Från skammen förflyttar vi oss till Mats Bergqvists essä som behandlar den svenska, ofta kritiserade, utrikespolitiken under andra världskriget. Bergqvist granskar med kritisk blick nyttgiven historisk forskning om utrikespolitiken både under andra världskriget och kalla kriget, men även viktiga politiska händelser. Bergqvist visar på den moraliska ton en del av forskningen anlägger: många debattörer och forskare tenderar att moralisera kring det svenska agerandet och menar att Sverige kunnat handla "annorlunda". Dylika tankegångar avvisas av Bergqvist som konstaterar att den svenska regeringen hade som uppgift att bevara neutraliteten, något som lyckades, och att det därför saknas skäl att kritisera förberedelser för ett annat scenario.

Med detta nummer äntrar vi år 2013 och önskar våra läsare underhållande lästunder tillsammans med *Finsk Tidskrift*.

Jutta Ahlbeck
Åbo, januari 2013

Åbo Akademi, humaniora och ekonomi – ett sammandrag av debatten 2012

Petter C. Björk

Det är inte en överdrift att säga att vi i dag lever i en tid som i rätt hög grad präglas av individualism och av jakt efter ekonomisk tillväxt. Samtidigt upplever vi en svår finanskris. Den här texten handlar om finanskrisen, med utgångspunkt i det som för tillfället sker vid Åbo Akademi: universitets kärva ekonomi, humanistiska fakulteten, bonusarna, debatt och uttalanden i medier, med inströdda personliga reflexioner och åsikter. Debattinläggen och artiklarna har i de flesta fall publicerats i lokaltidningen *Åbo Underrättelser*.

Då Europa och världen kämpar med ekonomin gör Finland och Åbo Akademi (ÅA) detsamma, i synnerhet humanistiska fakulteten (HF). Många som valt en humanistisk utbildning och karriär kan känna sig åsidosatta, också ekonomiskt, både under studietiden och därefter. Humanisterna kan känna sig som andra rangens akademiker (uttalanden). Den som väljer att doktorera i ett humanistiskt ämne kan få kämpa med snuttjobb, arbetslöshetsunderstöd och att ägna tid åt finansieringsansökningar, i stället för forskning. Till det här kommer universitetsreformen som genomfördes år 2010, som gör universitetet till självständiga juridiska personer med ekonomisk och administrativ autonomi och

resultatansvar. ÅA är en självständig juridisk person och drivs numera alltmer som ett företag. Den kärva ekonomin sägs i huvudsak bero dels på den dåliga ”genomströmningen”, d.v.s. tiden det tar för studenterna att fullföra studierna samt hur många antagna studenter som avlägger examen, dels på minskade statsanslag, samt på finanskrisen, som ger mindre avkastning på investerat kapital.

Debatten kring HF

I sitt inskriptionstal inför studieåret 2012–13 understryker rektor Jorma Mattinen att akademien är ett brett bildningsuniversitet, och tillägger gällande lektoratet i litteraturvetenskap att om han hade vetat vilken dålig PR saken skulle komma att ge universitetet, hade han med rektors pengar hjälpt fakulteten.

I *Svenska Dagbladet* (21.12.2011) skriver ÅA-professorn Bengt Kristensson Uggla en artikel med rubriken ”Bara humaniora kan få ekonomin på rätt väg igen”. I stora drag menar Kristensson Uggla att ekonomerna behöver humanisterna. Men en utredning vid ÅA visar att många humanister inte inser värdet av sin utbildning. ”Vi humanister borde bli bättre på att själva veta vad vi kan ... Det vi är experter på är att analysera kulturfenomen, språk, texter och samhället på djupet” säger Urpo Nikanne, prefekt vid HF vid ÅA och professor i finska (*Åbo Underrättelser* 7.3.2012).

Vid ÅA kämpar HF, nästan för att överleva tycker man ibland. Anställda går i pension, och tjänsterna återbesätts inte, eller förvandlas till halvtidsvikariat. Det väckte till exempel stor debatt då ÅA:s lektor i litteraturvetenskap Roger Holmström lämnade in sin pensionsansökan, vilket ledde till att tjänsten tillsvidare blev ett halvtidsvikariat. Det har sagts att det helt enkelt var slumpen som avgjorde; man såg en inbesparingsmöjlighet – hade någon annan lämnat in en pensionsansökan hade den tjänsten inte återbesatts. Slump eller desperation? Ungefär vid samma tidpunkt lade man ned polska språket vid ÅA. Studier i polska hade länge varit en del av ämnet ryska, och har av en person, lektor Kazimiera Wróbel, under en lång tid byggts upp från nästan ingenting till ett självständigt ämne som studenterna kunde ha som kort biämne. Wróbel efterträddes av Katarzyna Wojciechowicz, som vikarierades av

Justyna Klorek. Det rådde ingen brist på kompetenta lärare, alla med polska som modersmål. Men våren 2012 tog det slut. I *Åbo Underrättelser* (23.12.2011) säger förvaltningsdirektör Ulla Achrén: "Om bara en enda ÅA-studerande har avlagt alla tre kurser i polska är det väl ganska naturligt att HF prioriterar att använda resurserna på ett vettigare [sic] sätt?" I en debattartikel (*Åbo Underrättelser* 13.12.2011) skriver Barbara Lönnqvist, professor i ryska och ansvarig examinator för polska språket: "Vid vårterminens slut hade vi 31 studerande som avklarade sina kurser i polska. I september började eller fortsatte 21 studerande sin utbildning i polska." Två uttalanden som går stick i stäv – och tyder på att någon inte kan räkna? Problemet tycks vara att man inte räknade med studenterna som kom från grannuniversitetet, Åbo Universitet (Turun Yliopisto), för att studera polska. Oftast var deras andel större än ÅA-studenterna. Det här samarbetet fungerade väl i många år, samtidigt som det förde åtminstone några ÅA- och TY-studenter närmare varandra, över språkgränsen, och banade väg för fortsatt samarbete.

Väl så – ett heltidslektorat blev ett halvtidsvikariat, men ämnet litteraturvetenskap fortsätter åtminstone existera. Under sensommaren 2012 hann också det värsta dammet efter bonusdebatten (se mer nedan) och polskan lägga sig, men i början av hösten kommer följande slag mot fakulteten: professuren i ryska dras antagligen in år 2013, vilket bekräftas av prefekt Nikanne (*Åbo Underrättelser* 26.9.2012). Professorn i ryska, Barbara Lönnqvist, går i pension, och man ser en inbesparingsmöjlighet igen. Nikanne bekräftar som sagt hotet, men påpekar att ÅA:s styrelse fattar beslutet. Om litteraturvetenskapen kan leva vidare gäller i det här fallet inte samma sak för ryskan. En följd av att dra in en professur är att det inte längre är möjligt att avlägga magisterexamen. Nikanne påpekar dock att också en kandidatexamen ger lärarbehörighet, och att den som vill bli magister kan fortsätta vid ett annat universitet, eftersom man "[p]å kandidatnivå förutsätts ... kunna tillräckligt mycket finska för att kunna studera ryska vid ett finskspråkigt universitet." Risto Nurmela, docent i gammaltestamentlig exegetik vid Institutum Judaicum Aboense vid ÅA, kommenterar det här i en insändare i *Åbo Underrättelser* (29.9.2012): "Idén med ett svenskspråkigt universitet är väl inte att lära studenterna finska så

att de kan slutföra sina studier på finska. Åbo Akademi är en del av den finlandssvenska kulturautonomin som går ut på att det ska gå att leva på svenska på alla samhällsområden, inte att lära finlandssvenskarna finska så att de klarar sig i ett finskspråkigt samhälle.”

Den 22 november skickas plötsligt ett månadsbrev ut till studerande och personal vid HF vid ÅA, där sista meningen lyder: ”Professuren i ryska utgår från början av juli 2013 då ämnets nuvarande professor går i pension.” Prefekt Nikanne säger i *Åbo Underrättelser* (23.II.2012) att ”Fakultetsrådet har inte budgeterat för professuren nästa år.” Han konstaterar också, än en gång, att man kan ”fortsätta med ryskan ... vid något annat universitet” och att lösningen trots allt skulle garantera möjlighet till lärarbehörighet. Dagen efter (*Åbo Underrättelser* 24.II.2012) slår professorn i ryska, Barbara Lönnqvist, hål på Nikannes argument: ”Inte har Turun Yliopisto resurser att ta emot de finlandssvenska studerande som vill ha ryska som huvudämne. Och pratet om att vi bara utbildar folk till lärare är inskränkt. Vi har alumner på höga poster på ambassaden i Moskva, på finländska bankkontor i S:t Petersburg och vid internationella företag i Ryssland.” Och 12.II.2012 har *Åbo Underrättelser* en artikel med rubriken ”Ryska professuren försvinner”. Då har fakultetsrådet fattat beslut om att tjänsten inte skall återbesättas efter att professor Lönnqvist gått i pension. Dock lyckades man ändra på formuleringen ”återbesätts inte från och med 1.7.2013” till ”återbesätts inte under 2013”. Prefekt Nikanne hävdar emellertid: ”Om styrelsen vill ta ställning till professuren så kan den göra det. Men den kan inte förpliktiga fakulteten att återbesätta den.” Observera att Nikanne tidigare påstått att styrelsen fattar beslutet.

Två dagar senare skriver professor Lönnqvist åter en debattartikel, denna gång med rubriken ”Professor Nikannes personliga avskaffande av professuren i ryska”. Lönnqvist betonar bland annat att: ”Professuren kom på prefektens agenda redan i september, det vill säga långt innan nuvarande innehavare aviserat sin pensionsavgång. Prefekten hade alltså studerat födelsedatum och dragit slutsatsen att här fanns en möjlighet till indragning.” Vidare konstaterar Lönnqvist: ”Betecknande är att Nikanne aldrig har besökt ämnet ryska och diskuterat saken med berörda lärare och studenter. Från ämnet har till prefekten insänts förslag om hur ryska kunde fortleva som ett fullvärdigt universitetsämne men

dessa har ignorerats. Nikanne har envist fasthållit vid sin uppfattning att magisterstudier i ryska inte behöver finnas vid ÅA.” Man får en bild av att det försiggår mycket bakom kulisserna som man inte vet någonting om.

”Bonusarna”

Pengar är däremot pengar och det är ett faktum. Räcker de inte till måste något göras. Det som görs är inte alltid populärt. Uppseendeväckande är att det finns pengar för att dela ut så kallade bonusar till akademins ledning, något som på försommaren 2012 väckte debatt, en debatt som fortfarande inte helt dött ut. Bonusar förknippar man i allmänhet med näringslivet, och det så kallade korridorssnacket liksom uttalanden i medier är i allmänhet eniga om att förfarandet inte hör hemma vid ett universitet.

I skrivande stund lär dessa resultatkomponenter uppgå till ett sammanlagt belopp om 50 000 euro, fördelat på fem personer, men mycket oklarhet har rått och råder fortfarande: ”principerna för bonusutdelningarna till ÅA:s ledning blir offentliga för alla medlemmar i Åbo Akademis styrelse i fortsättningen” (*Åbo Underrättelser* 15.6.2012). Men det krävdes protester för att få transparens. Styrelseordförande Martin Granholm, extern, d.v.s. inte ÅA-anställd styrelsemedlem, som tillsammans med en annan extern styrelsemedlem, Teija Tiilikainen, fattat beslutet om bonusarna, tycker att det är olyckligt att ordet bonus används. I samma artikel säger han att ”[d]et är en komponent som betalas ut utgående från den personen i fråga har presterat gentemot de mål som ställts upp i fråga om akademins resultat”. Inga bonusar alltså. Men pengar likväl.

Professorn i ryska, Barbara Lönnqvist, kommenterar detta i debattartikeln ”Är våra studenter ’produkter?’” (*Åbo Underrättelser* 12.9.2012): ”Denna händelse – en *imitation* av ett beteende i företagsvärlden – är ett talande exempel på hur förvriden uppfattningen om universitetets uppgift tycks ha blivit.” Det är också det man får höra i akademins korridorer, på alla nivåer, från studenter till professorer; lönetilläggen (oftast benämnda ”bonusar”) passar inte in i universitetsvärlden, och de kom synnerligen olägligt med tanke på akademins och i synnerhet HF:s kärva ekonomi. Lönnqvist skrår

inte orden då hon i samma debattartikel kommenterar också nedskärningarna vid fakulteten: ”Att chefstrojkan inte kan finna andra sparialternativ än att *dra ner på lärarstyrkan som ju utför det egentliga arbetet* vittnar om en förfärande intellektuell torftighet.”

Enligt avsnittet ”Bonus i högskolan” i programmet *Spotlight* (I.II.2012), som sändes på den finlandssvenska kanalen YLE Fem, använder mer än hälften av landets högskolor någon form av bonussystem, men en del universitet och högskolor inkluderar hela personalen medan ”Åbo Akademi har valt den snävaste linjen, bara ledningsgruppen är med i [bonus]programmet”, vilket vill säga rektorn, prorektorerna och förvaltningsdirektören, fem personer. I en intervju för YLE Fem 4.9.2012 (inslag i ”Bonus i högskolan”) säger rektor Mattinen att systemet skall vara öppet och klart, ”det gynnar alla”, men det är frånvaron av öppenhet som ledde till ilska och besvikelse. I ”Bonus i högskolan” granskas ÅA:s bonusar/resultatkomponenterna/de rörliga lönetilläggen. *Spotlights* granskning kommer fram till att ”ÅA:s bonussystem verkar vara en välbevarad hemlighet till och med för den egna styrelsen.” Styrelseordförande Martin Granholm säger att han tror att ”att alla organisationer får ett större och större krav på sig att vara effektiva” och om systemet säger han också att det är något han ”förstås tagit med [s]ig från näringslivet”.

Tiina Häkkinen, huvudförtroendeperson för personalföreningen vid ÅA, berättar att man hört rykten om bonusarna, och då man väl fick veta om deras existens, råkade det sig så att rektor vid samma tidpunkt skrivit att den kärva ekonomin gör att alla vid ÅA måste ha förståelse och dra sitt strå till stacken. Häkkinen tycker att tidpunkten var ”olycklig”. ”Blev ni förvånade?” frågar reportern, och Häkkinen svarar: ”Ja, och ganska så där förbannade också.” Flera personer vittnar, både i *Spotlights* avsnitt och annorstädes, om att man första gången fick veta om bonusarna via medierna. Camilla Kronqvist, ordförande för forskarföreningen vid ÅA, säger i programmet att den interna informationen, bland annat från Martin Granholm, egentligen kom först efter att saken lyfts fram i medierna – men informationen var inte detaljerad. Bland annat hemlighölls summorna. Alf Rehn, professor i företagets organisation och ledning vid Handelshögskolan vid ÅA, säger i programmet angående ÅA:s bonusar: ”Bonusar är svåra, det är ett mycket, mycket komplicerat

instrument, som egentligen bara skall användas i vissa, väldigt, väldigt sällsynta fall ... den typen av belöningsystem måste ju kommuniceras väldigt klart ... [och] kommunikativt har det ju varit en katastrof.” Rehn säger också att ”en styrelse skall absolut känna till allt det som har att göra med toppledningens belöningsystem från början. Det är en självklarhet. En styrelse måste ha all information om hur belöningsystemen fungerar i en organisation, det finns inget tvivel därom.” Både Rehn och Kronqvist säger att det inte handlar om hur stor summan är, utan om principen.

Klagomål gällande den bristande öppenheten och att anställda fått kännedom om bonusarna via medierna kommenteras av ordförande Granholm på följande sätt: ”Nå, det är deras syn på saken, jag har ju sagt att jag tycker att vi har diskuterat det här i något sammanhang.” Gällande framtiden konstaterar han att man *inte* ändrar beslutsgången, men *kanske* informationsgången. Och han anser att ”antingen tror man på det här eller så tror man inte.”

Roger Holmström, tidigare lektor i litteraturvetenskap, och vars pensionering ledde till att tjänsten blev ett halvtidsvikariat, säger i en intervju (*Åbo Underrättelser* 28.7.2012): ”Vi har ett legitimitetsproblem. Som ÅA-anställd under en lång tid kan man inte undgå att märka hur mycket ilska som väcks då kärnverksamheten kämpar för sin överlevnad medan ledningen får extra pengar. Det här är ett slags sista steg mot att göra strukturen i akademien analog med företagsvärlden – jag hade hoppats att ÅA:s ledning hade visat bättre omdöme.” I en senare intervju (*Hufvudstadsbladet* 18.9.2012) har Holmström inte ändrat åsikt: ”Vi har en legitimitetskris och en förtroendekris mellan ledningen och hela den övriga personalen. Maktkoncentrationen och toppstyrningen är upphovet till problemet”. Vidare konstaterar han att ”[d]et är klart att beskedet om personliga lönetillägg till ledningen väcker upprördhet när själva kärnverksamheten vid universitetet är så här hårt hållen!”

Genomströmningen

”Genomströmning” är ett ord som använts ofta då det diskuterats, debatterats och talats om ÅA:s och HF:s kärva ekonomi. Avlagda kurser och examina ger pengar, och med det rätt tekniska

begreppet genomströmning avses alltså den tid det tar för studenterna att fullföra sina studier samt hur många antagna studenter som avlägger examen.

I den bästa (?) av världar kommer studenterna till universitetet genast efter avlagd studentexamen, studerar i fem år, avlägger magisterexamen och ger sig sedan ut i arbetslivet och börjar betala skatt. Men vi har också ett annat faktum: människor är inga maskiner. Vi är alla olika, och bra är det. De flesta som studerar vid ett universitet är mellan 20 och 30 år, lite snävare mellan 20 och 25 år. Många kommer direkt från gymnasiet, en del har gjort något annat ett år eller så, men det är en stor omställning för många att komma in i universitetsvärlden. Gymnasiet var fortfarande en skola, och att plötsligt befinna sig mitt uppe i den akademiska verkligheten, med all frihet och allt ansvar det medför, är en förändring, och det kan krävas tid att vänja sig vid det.

I universitetslagens 2 § står det så här: "Universiteten har till uppgift att främja den fria forskningen och den vetenskapliga och konstnärliga bildningen, att meddela på forskning grundad högsta undervisning och att fostra de studerande till att tjäna fosterlandet och mänskligheten. Då universiteten fullgör sina uppgifter ska de främja livslångt lärande, samverka med det övriga samhället samt främja forskningsresultatens och den konstnärliga verksamhetens genomslagskraft i samhället." I 46 § beskrivs studentkårens uppgift: "Studentkåren har till uppgift att delta i universitetets fostringsuppgift, som det föreskrivs om i 2 §, genom att förbereda de studerande för ett aktivt, medvetet och kritiskt medborgarskap."

Det handlar alltså om den fria forskningen och om den vetenskapliga och konstnärliga bildningen, och om att skapa *aktiva, medvetna och kritiska* medborgare. Här vill jag återknyta till Barbara Lönnqvists debattartikel med rubriken "Är våra studenter 'produkter?'". Lönnqvist påpekade att: "Utbildning kan inte likställas med tillverkning av produkter. Målet med en utbildning är inte ett visst antal examina, målet är att ge studenten en sådan kunskap och färdighet i ett ämne att hon/han senare kan verka i samhället med denna *bildning*. I ordet *utbildning* bör tyngdpunkten ligga på 'bildning'."

Är det då verkligen den bästa av världar att så snabbt som möjligt, som i en fabrik, producera/utexaminera magistrar? Borde vi

inte tillåta studenterna att uppnå det som står i universitetslagen? Aktiva, medvetna, kritiska, bildade och självständigt tänkande individer är inget som man kan pressa fram på ett löpande band. Och då dessa aktiva, medvetna, kritiska, bildade och självständigt tänkande individer skall skapas då de är mellan 20 och 30 torde alla förstå problematiken. För det första: vilken nybliven student vet genast vad hon eller han vill göra resten av livet? För det andra: då man är mellan 20 och 30 år händer det mycket i livet. Att studera är inte som att jobba. Att studera kräver fokus, man måste hela tiden ta in nytt. Och fokus ligger i den åldern ibland på annat. Man flyttar hemifrån, skall lära sig stå på egna ben, träffar flick- och pojkvänner, bryter upp med dem, förlovar sig, gifter sig, studerar eller arbetar utomlands ett år, blir kanske sjuk, får möjligen barn, flyttar ihop, jobbar vid sidan om studierna för att få ekonomin att gå ihop... Det händer mycket i livet mellan 20 och 30; det är omänskligt att kräva att alla studenter skall avlägga magisterexamen på fem år. En del vill tänka långsamt – en del *vill tänka*. En del vill byta huvudämne, något som behöver tillåtas. Och vi bör låta de blivande aktiva, medvetna, kritiska, bildade och självständigt tänkande individerna *tänka*, och detta borde rimligtvis ske i en takt som passar dem.

Vid Åbo Akademi gjordes det en undersökning om vad universitetet kan göra för studenterna för att förbättra genomströmningen. Och visst kan universitetet göra en del, men allt det som händer utanför universitet påverkar också studieförmågan och -takten, och kan i mycket liten utsträckning påverkas av universitetet. Samtal med studenter ger vid handen att fler och fler börjar känna skuld om de inte förmår prestera i enlighet med kraven som ställts upp.

Akademien har också anklagats för att satsa för mycket på byråkrati, förvaltning och administration, medan undervisande tjänster (kärnverksamheten) inte återbesätts. I november 2012 sökte ÅA en personaldirektör då den nuvarande stod i beråd att gå i pension. Rekryteringen sköttes med hjälp av rekryteringsföretaget Mercuri Urval, som givetvis debiterar ett konsultarvode. Detta sker strax efter att bland annat professuren i ryska hotas av indragning då professorn går i pension. Förvaltningsdirektören Ulla Achrén kommenterar det här (*Åbo Underrättelser* 29.II.2012): "Alla poster

ifrågasätts. Vår analys i det här fallet var att ÅA behöver en personaldirektör.” Gällande anlitaandet av ett rekryteringsföretag säger Achren: ”Vi har haft den kutymen ett tag nu.” Motiveringarna är att de intresserade då undviker publicitet och att universitetet inte kan sköta rekryteringen själv.

Fler åsikter

I en intervju (*Åbo Underrättelser* 28.12.2012) säger styrelsemedlemmen Teija Tiilikainen att det ”förstås inte [är] roligt att fatta beslut om nedskärningar, men styrelsen fungerar som ett strategiskt ledarskapsorgan och då är dess ansvar att få bitarna att gå ihop om det finns en lucka i finansieringen.” Tiilikainen poängterar att ekonomisituationen kommer att fortsätta att vara svår, men gällande bonusarna framhåller hon att: ”Det är en debatt som jag varit förvånad över. Jag anser att man överhuvudtaget inte kan tala om bonusar vid ÅA.” Tiilikainen verkar alltså vara överens med Granholm, medan övriga röster säger något annat (och envist använder ordet ”bonus”).

I en debattartikel (*Hufvudstadsbladet* 17.12.2012) skriver Patrick Sibelius, universitetslärare i datavetenskap vid ÅA, att ”en grundläggande motsättning framträder så tydligt just där [ÅA].” Vidare påpekar han: ”Idén att samhällets beslutsfattare har full rätt att slussa in studenterna i olika rörsystem för effektiv produktion av examina förräder emellertid en absurd uppfattning om att framtiden är beslutsfattarnas sak och inte studenternas.” Sibelius betonar att kärnan i hela diskussionen borde vara att: ”De som utexamineras från universitetet borde nämligen framför allt vara mogna, självständigt tänkande människor.”

I en insändare (*Åbo Underrättelser* 30.11.2012) skriver Katarina Jungar, Ann-Charlotte Palmgren och Ann-Catrin Östman (alla vid ÅA) att ”[d]et är dags att diskutera riktlinjerna som Åbo Akademi nu går in för, men även de (förödande) konsekvenserna som den nya universitetslagen och den nya finansieringsmodellen medför.”

Liknande åsikter framförs i en debattartikel i *Hufvudstadsbladet* samma dag, skriven av Li Andersson, Sara Nyman, Frank Lundgren och Jenny Wikström, alla studerande vid eller utexaminerade

från ÅA: ”Sparkraven som följer på regeringens beslut att frysa universitetsindex innebär att man vid Åbo Akademi bör återuppliva en diskussion om *bildningsuniversitetets uppgift* [min kursivering].” De skriver också att ”[h]ela den finlandssvenska universitetsutbildningen sätts på spel.” De avslutar sin debattartikel med åsikter vi hört tidigare: ”Den hegemoni som det ekonomistyrda tankesättet har i dag blir tydligt i att det anses självklart att allting kan mätas i reda pengar. Andra, icke ekonomiska måttsatser diskuteras inte ens.”

Det finns också de som menar att kritiken bör riktas åt rätt håll. I debattartikeln ”Skjut inte budbäraren!” (*Åbo Underrättelser* 19.12.2012) ställer Lars Berggren, professor i konstvetenskap vid ÅA, följande fråga: ”Och träffar kritiken rätt?” Vidare skriver Berggren, hänvisande till professor Lönnqvist: ”Man skäller helt enkelt på fel träd. Nedskärningarna är bara symptom på en bakomliggande sjukdom som prefekter och fakultetsråd inte kan göra mycket åt. Kritiken bör i stället riktas mot ÅA:s ledning, som utan tvekan bär en stor del av ansvaret. Men framför allt mot riksdag och regering ...” Så, på vilken nivå finns egentligen problemen och på vilken nivå finns lösningarna? Akademien är en självständig juridisk person med ekonomisk autonomi, men pudelns kärna finns alltså på riksdags- och regeringsnivå.

Fler hot inom akademien

Åbo Underrättelser har 27.11.2012 en artikel med rubriken ”Ökade kostnader höjer ÅA-hyror”. Främst drabbas Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), ryggraden och hjärtat i akademins vetenskapliga verksamhet. Stora samlingar gör att ÅAB behöver stora utrymmen och cirka 40 procent av ÅAB:s budget går till hyror. Överbibliotekarie Pia Södergård säger i artikeln att ”[v]i hade förväntat oss en förhöjning, men inte så här mycket.” ÅAB hade nyss klarat av universitetets sparkrav på fem procent för år 2013 (gäller alla enheter) då man fick veta om hyreshöjningen. För att klara hyreshöjningen drar man ned på servicen: ÅA:s bibliotek minskar öppethållningstiderna.

I december är det kvinnovetenskapen vid det samhällsvetenskapliga fakultetsområdet som hotas: ”ÅA:s kvinnovetenskap skärs

kraftigt ned”, lyder rubriken på första sidan i *Åbo Underrättelser* (10.11.2012). Professor Harriet Lilius anser att ”yxan är för brutal.” Artikeln avslutas med en fotnot, ”ÅU lyckades i går på eftermiddagen inte nå ... rektor Jorma Mattinen för en kommentar.” Också i slutet av *Spotlights* avsnitt ”Bonus i högskolan” står det att ”Rektor Jorma Mattinen ville inte vara med i programmet.”

Vad kan vi då dra för slutsatser utgående från debatten om Åbo Akademi och det som händer där? Det verkar inte råda något tvivel om att de finländska universiteten står inför förändringar och att finanskrisen påverkar. En fråga som emellertid borde besvaras är: vad har universitetet för uppgift i vårt samhälle? Och mer specifikt: vilken är Åbo Akademis uppgift i det finländska och i det finlandssvenska samhället? Och då vi enats om ett svar kommer följande fråga: hur ser vi bäst till att det kan bli verklighet?

Vindarna som blåst kring Åbo Akademi visar i alla fall att det finns människor som bryr sig, som tänker och som har åsikter. Jag hoppas att det förblir så. Många är intresserade av vad framtiden innebär. Kommer exempelvis ”bonusarna” att fortleva? Kommer indragna tjänster att återbesättas? De här frågorna har inga svar ännu. Men debatten kring ÅA visar att universitetets uppgift måste tydliggöras. I dag ser det ibland ut som om vänstra handen inte vet vad den högra gör då man ser på det hela utifrån. Det är heller inte entydigt på vilken nivå problemet ligger. Är det hos studenterna, hos prefekten, hos rektorn, hos styrelsen eller rentav hos regeringen?

Webbkällorna är hämtade 11.11.2012, om inte annat anges. Källor som finns tillgängliga även digitalt har www-adress, i annat fall finns de bara i den tryckta papperstidningen. Då sidnummer inte anges har jag använt mig av de digitala källorna.

Källor

- Andersson, Li, Nyman, Sara, Lundgren, Frank & Wikström Jenny, ”Utbildningen helt sekundär i ÅA:s modell” (debattartikel), *Hufvudstadsbladet* 30.11.2012, sid. 17
- Backas, Johan, ”Yxan är för brutal”, *Åbo Underrättelser* 10.11.2012, sid. 6 (<http://www.abounderrattelser.fi/news/2012/11/yxan-ar-for-brutal.html>)

- Berggren, Lars, "Skjut inte budbäraren!" (debattartikel), *Åbo Underrättelser* 19.12.2012, sid. 5
- "Bonus i högskolan", avsnitt i *Spotlight*, sändes på YLE Fem 1.11.2012 (<http://arenan.yle.fi/tv/1688684>)
- Edberg, Jan-Ole, "Styrelsen får insyn i ÅA-ledningens bonusar", *Åbo Underrättelser* 15.6.2012, (<http://www.abounderrattelser.fi/news/2012/06/styrelsen-far-insyn-i-ledningens-bonusar.html>)
- Heikkilä, Pia, "Ökade kostnader höjer ÅA-hyror" och "Biblioteket kortar på öppethållningen", *Åbo Underrättelser* 27.11.2012, sid. 3 (<http://www.abounderrattelser.fi/news/2012/11/okade-kostnader-hojer-aa-hyror.html>, hämtad 27.11.2012)
- Hellsten, Sonja, "ÅA-professuren i ryska dras antagligen in 2013", *Åbo Underrättelser* 26.9.2012 (<http://www.abounderrattelser.fi/news/2012/09/aa-professuren-i-ryska-dras-antagligen-in-2013.html>)
- Holm, Carina, "Prefekten: Ryska professuren tas bort", *Åbo Underrättelser* 23.11.2012, sid. 9 (<http://www.abounderrattelser.fi/news/2012/11/aas-ryska-professur-tas-bort.html>, hämtad 27.11.2012)
- Holm, Carina, "Ingen här i huset vill köra ner HF", *Åbo Underrättelser* 23.12.2011, sid. 12
- Ingström, Pia, "En lärares nya liv och hans komponenter", *Hufvudstadsbladet* 18.9.2012, sid. 16–17 (<http://hbl.fi/kultur/personportratt/2012-09-20/en-larares-nya-liv-och-hans-komponenter>, hämtad 27.11.2012)
- Jungar, Katarina, Palmgren Ann-Charlotte & Östman Ann-Catrin, "Det kostar att spara" (insändare), *Åbo Underrättelser* 30.11.2012, sid. 5
- Kristensson Ugglå, Bengt, "Bara humaniora kan få ekonomin på rätt väg igen", *Svenska Dagbladet* 21.12.2011 (http://www.svd.se/kultur/understrecket/bara-humaniora-kan-fa-ekonomin-pa-ratt-vag-igen_6722555.svd)
- Lindén, Jean, "Ryska professuren ryker", *Åbo Underrättelser* 12.12.2012, sid. 2
- Lindén, Jean, "ÅA-ryskan ger inte upp", *Åbo Underrättelser* 24.11.2012, sid. 9 (<http://www.abounderrattelser.fi/news/2012/11/aa-ryskan-ger-inte-upp.html>, hämtad 27.11.2012)

- Lolax, Dan, "ÅA sparar – men inte på direktörsbefattningar", *Åbo Underrättelser* 29.11.2012, sid. 3
- Lönnqvist, Barbara, "Professor Nikannes personliga avskaffande av professuren i ryska" (debattartikel), *Åbo Underrättelser* 14.12.2012, sid. 5
- Lönnqvist, Barbara, "ÅA provinsialiseras – polskan försvinner" (debattartikel), *Åbo Underrättelser* 13.11.2011, sid. 5
- Lönnqvist, Barbara, "Är våra studenter 'produkter'?" (debattartikel), *Åbo Underrättelser* 12.9.2012, sid. 5
- Mattinen, Jorma, "Åbo Akademi är ett brett bildningsuniversitet" (rektors inskriptionstal), *Meddelande från Åbo Akademi* (http://web.abo.fi/meddelanden/veckans_skribent/2012_12_mattinen.sht)
- Nationalencyklopedin* (<http://www.ne.se/lang/humaniora>)
- Nurmela, Risto, "Urpo Nikannes syn på finlandssvensk kulturautonomi?" (insändare), *Åbo Underrättelser* 29.9.2012, sid. 5
- "Personaldirektör", <http://www.abo.fi/personal/News/Item/item/6482>, hämtad 27.11.2012.
- Sibelius, Patrick, "Absurd uppfattning om vems framtiden är" (debattartikel), *Hufvudstadsbladet* 17.12.2012, sid. 13
- Svanström, Maria (FNB-SPT), "Tiilikainen: ÅA-styrelsen står inför beslut om prioriteringar", *Åbo Underrättelser* 28.12.2012, sid. 12
- "Universitetslagen" <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantas/2009/20090558>
- Wikström, Jenny, "Åbo Akademis ledning borde haft bättre omdöme", *Åbo Underrättelser* 28.7.2012 (<http://www.abounderrattelser.fi/news/2012/07/>"abo-akademis-ledning-borde-haft-bättre-omdome".html)
- ÅU Notis, "ÅA-utredning visar: Det lönar sig att studera humaniora", *Åbo Underrättelser* 7.3.2012 (<http://www.abounderrattelser.fi/news/2012/03/aa-utredning-visar-det-lonar-sig-att-studera-humaniora.html>)

Diffusa konturer – utmaningarna med att definiera, mäta, upptäcka och bekämpa korruption

---

Catharina Groop

- En femtedel: andelen av fattiga mexikanska familjers inkomst som används för att betala mutor
- 57,2 miljarder US dollars: summan som den egyptiska staten förlorade p.g.a. korrupta finansiella transaktioner mellan åren 2000 och 2008

(Transparency International, www.transparency.org/, 6.12.2011)

Siffrorna ovan beskriver hur korruption i vissa delar av världen är en del av vardagen och hur fenomenet påverkar inte bara individer utan hela stater och deras ekonomiska utveckling. Hur dramatisk statistiken än är, ger den ändå bara en glimt av korruptionens långt mer förödande effekter. Forskningen pekar nämligen på att korruption också är ett hinder för social utveckling, att den urholkar demokratin och gör att institutioner tappar sin legitimitet och att den ökar ojämlikheten i samhället. Korruption sammankopplas också ofta med miljöförstöring och olyckor eftersom lagar och förordningar kringgås.

Korruption bör alltså bekämpas, den stora frågan är hur man ska gå till väga. Problemet ligger i att korruption, likt kameleonten, har ett närapå oändligt antal skepnader. Den förekommer inom alla sektor och på samhällets alla nivåer, men är svår att skönja och därför också svår att bekämpa. Kampen mot korruption kräver därför stor sakkunskap, och borde bedrivas under dyngets alla timmar med en arsenal av olika vapen.

Denna artikel diskuterar utmaningarna med att definiera, mäta, upptäcka och bekämpa korruption. Artikeln diskuterar också huruvida gängse mått på korruption är tillförlitliga och lyfter fram riskerna med att, som i Finland, förlita sig på endast ett korruptionsmått.

Vad är korruption?

Begreppet korruption härstammar från latinets verb *corrumpere* som avser att bryta ner, förstöra eller försvaga. Metaforiskt har korruption beskrivits som en sjukdom som bryter ner samhällets (politiska, ekonomiska och kulturella) vävnader och förstör alla viktiga organ. Den som söker efter *en* heltäckande, universellt accepterad definition av begreppet korruption, söker dock förgäves. Detta kan bero på att korruption egentligen är ett paraplybegrepp för en uppsjö av olika fenomen och handlingsmönster. Många betonar dock att dessa fenomen har en gemensam nämnare, nämligen oegentligt agerande som – ofta p.g.a. en intressekonflikt – avviker från ett förväntat mönster eller standard praxis.

Inom samhällsvetenskaperna definieras korruption ofta som "[utnyttjande av] ställning för att uppnå otillbörlig fördel för egens eller annans vinning" (Transparency International Sverige, www.transparency-se.org/, 6.12.2011). Robert Klitgaard (1988) preciserar att den fördel som skapas genom korruption kan å ena sidan vara ekonomisk, materiell eller relaterad till abstrakta fenomen som status, inflytande eller makt, och å andra sidan kan gynna så väl personen själv, närfamiljen, vänner som en privat klick.

Många definitioner av korruption fokuserar på utnyttjande av offentlig ställning och utesluter därmed korruption inom den privata sektorn eller i det politiska systemet. Detta får kritik av

Warren (2006) som framhåller att dylika definitioner lämpar sig särskilt illa då man försöker förstå politisk korruption eftersom byråkraten i motsats till den politiska aktören i allmänhet har en klar arbetsbeskrivning, vilket gör det lättare att ta fasta på avvikande beteende. Warren föreslår att korruption i det politiska systemet bryter ner demokratin genom att exkludera individer från beslut som angår dem och definierar därför korruption som falsk exkludering (*duplicitous exclusion*). Mot denna definition är en politisk aktör korrupt, ifall denne ”predikar” inklusiv politik men inte lever som han/hon lär (d.v.s. ger intrycket att arbeta för en bredare grups väl och ve men egentligen endast gynnar ett fåtal).

Då man definierar korruption kan man också utgå från den allmänna opinionen eller intresset: ”korruption är helt enkelt det som den allmänna opinionen i ett givet samhälle anser vara korruption” (Salminen & Ikola-Norrbacka 2010, min övers.). Dylika definitioner är däremot problematiska eftersom de kräver ett ställningstagande angående vem begreppet ”allmänheten” inkluderar, och vad som verkligen utgör allmänhetens opinion eller intresse (Groop 2008).

En uppsjö av andra definitioner fastslår att korruption kan förekomma inom samhällets olika sektorer, på olika nivåer, och att korruption kan vara så väl aktiv som passiv (då regler och förordningar aktivt missbrukas kontra ignoreras). Någon konsensus om huruvida korrupta handlingar bör ses som brottsliga råder däremot inte. Lederman, Loayza och Reis Soares (2001) insisterar att korruption bör ses som ett brott, medan Kaufman (2005) och Bardhan (1997) framhåller att en handling inte nödvändigtvis behöver vara illegal för att betraktas som korrupt i ett bredare perspektiv.

Trots dessa försök att ringa in fenomenet rör sig de flesta definitioner på ett mycket allmänt plan och ger därför ofta upphov till fler frågor än svar då det gäller att avgöra om en viss typ av agerade de facto utgör korruption eller inte. Definitioner i stil med Transparency Internationals ses därför ofta som arbetsdefinitioner som i en specifik kontext måste brytas ner i mer konkreta komponenter. I praktiken betyder detta ofta att man går in på hur korruptionen *yttrar* sig i ett givet samhälle. Detta underlättar också korruptionslagstiftning eftersom lagtext kräver klara, exakta begrepp. Kravet på klarhet och exakthet leder tyvärr ofta till att man i ett juridiskt

sammanhang anammar en relativt snäv definition av korruption och därför inte inkluderar mer svårfångade former av fenomenet.

Korruptionens många ansikten

FN-konventionen mot korruption, godkänd 2003 och undertecknad av 140 länder, innehåller intressant nog ingen definition av begreppet korruption utan diskuterar istället olika *typer* av korruption och uppmanar länder att bekämpa dessa och göra dem straffbara. Med på listan över korrupta handlingar finns bland annat: (i) löfte om eller givande av muta med avsikt att påverka en (inhemsk eller utländsk) offentligt anställd, (ii) en (inhemsk eller utländsk) offentlig anställds mottagande av muta, (iii) förskingring och försnillning inom den offentliga sektorn, (iv) missbruk av inflytande (*trading in influence*) eller position (*abuse of function*), (v) att illegalt komma i besittning av rikedom (*illicit enrichment*), (vi) löfte om, givande eller mottagande av muta inom den privata sektorn och (vii) förskingring av egendom inom den privata sektorn. Angående finansiering av politiska partier eller kandidater fastslår konventionen endast att länder bör främja transparens i valfinansieringen (UNODC, www.unodc.org/, 1.11.2011).

Salminen och Ikola-Norrbacka (2010) betonar att korruptionens ansikten alltid är kopplade till tid och rum. En analys av dessa bör alltså botten i en viss kontext.

Att mäta korruption

För att kunna förebygga och bekämpa korruption behöver beslutsfattare information om korruptionens natur och utbredning i ett givet land. Att mäta korruption är däremot en konstform snarare än en exakt empirisk process (June, Chowdhury, Heller & Werve 2008). Utmaningarna botten i att korruption är ett dolt och därmed svårfångat fenomen. Faktumet att ingen egentlig konsensus råder angående vilka handlingar som utgör korruption försvårar arbetet ytterligare. Detta förefaller dock inte ha avskräckt dataproducenter som tillhandahåller en till synes bred palett av

data relaterat till korruption och god samhällsstyrning (*good governance*).

Det kan te sig egalt huruvida man använder sig av det ena eller det andra måttet på korruption, men så är ingalunda fallet. Gängse mått på korruption skiljer sig nämligen avsevärt från varandra vad beträffar metodologi och fokus, vilket också gör att den statistik som genereras inte lämpar sig för alla ändamål. Nedan följer en kort diskussion kring några av de aspekter som skiljer måtten åt.

Aspekter av korruption

Korruption har som bekant många ansikten, tyvärr avspeglas detta dock inte i mängden av kvantitativa korruptionsmått. I den mån måtten fokuserar på korrupta handlingar (snarare än institutioner för korruptionsminskning, korruptionslagstiftning etc.) ligger tyngdpunkten i allmänhet på *en* aspekt av korruption, nämligen mutor, på bekostnad av övriga aspekter. Följaktligen klassificeras länder där mutor är sällsynta (men där t.ex. svågerpolitik är vanlig), som korruptionsfria, vilket av många upplevs som problematiskt. Andra hävdar dock, att mutor gott och väl kan ses som en signal för korruption i en bredare bemärkelse.

Uppfattningar eller de facto erfarenhet?

Korruptionsmåtten skiljer sig från varandra beträffande huruvida de är baserade på respondenternas subjektiva uppfattningar om korruption eller objektiva erfarenheter av fenomenet. Ett flertal välkända korruptionsmått, däribland Transparency Internationals *Corruption Perception Index* (CPI), hör till den förstnämnda kategorin medan många andra mått (som Världsbankens *Worldwide Governance Indicators* (WGI) eller *Ibrahim Index of African Governance*) kan klassas som en hybrid mellan de två kategorierna eftersom de består av källor med olika fokus.

Det är viktigt att inse de två måtttypernas styrkor och svagheter. Bägge typer kan t.ex. ge en förvrängd bild av korruptionens utbredning: då respondenter tillfrågas om de under det gångna

året har kommit i kontakt med korruption (i praktiken mutor) finns t.ex. risken att respondenten p.g.a. temats känsliga natur underskattar antalet gånger han/hon felat, för att själv framstå i bättre dager. Uppfattningsbaserade mått å andra sidan tenderar att inkludera främst experters uppfattning om korruption i ett givet land, vilket betyder att den vanliga människans synpunkter i regel inte tas i beaktande. Användare bör också vara medvetna om att människors syn på olika fenomen i allmänhet ändras långsamt, vilket gör att uppfattningsbaserade index tidvis inte är helt à jour med dagsläget. Det kan alltså hända att staten implementerar ambitiösa anti-korruptionsprogram som börjar bära frukt, men att befolkningens förtroende för statens ansträngningar ännu inte förbättras eller kanske rentav fortfarande är på nedåtgående. Följaktligen ger opinionsundersökningarna felaktigt ett intryck av att korruptionen ökar.

Källor – en eller fler?

Medan vissa dataproducenter samlar sin egen statistik och betygsätter länder enligt den, använder de flesta data producerad av ett flertal andra organisationer och kan därmed garantera snudd på global räckvidd. De regionala barometrarna (t.ex. Euro- och Afrobarometrarna) och *Global Integrity Index* hör hemma i den förstnämnda kategorin medan CPI och WGI hör hemma i den sistnämnda. Medan CPI för år 2010 byggde på data från 13 källor (Transparency International, www.transparency.org/, 14.12.2011), byggde WGI för samma år på data från 31 källor (Kaufmann, Kraay & Mastruzzi 2010).

Vilka är då styrkorna och svagheter med de olika tillvägagångssätten? Många korruptionsexperten lovordar den bredd sammansatta index uppvisar och framhåller att risken för mätfel minskar då data härstammar från ett flertal olika källor. Samtidigt betonar man dock att sammansatta index ofta lider av luddiga begrepp just av samma orsak, och att dataanvändare borde viga mer tid åt att bekanta sig med de underliggande källorna och deras fokus och metodologi, för att inte använda statistiken i fel syften (June, Chowdhury, Heller & Werve 2008).

Kvantitativ eller kvalitativ data?

De flesta utvärderingar av ett givet lands korruptionsnivå är kvantitativa d.v.s. tillskriver landet ett poängvärde på basis av vilket länder rangordnas. Fördelen med dessa utvärderingar har redan diskuterats; dessa index som täcker de flesta länder i världen produceras ofta årligen och möjliggör därför jämförelser av länder över tid.

Individer i färd med att formulera mer konkreta handlingsplaner och strategier för hur korruptionen i ett givet land kan förbyggas och motverkas har däremot föga gott att säga om dessa poängvärden (June, Chowdhury, Heller & Werve 2008). Breda, kvantitativa index av global karaktär är nämligen alldeles för vaga för deras ändamål eftersom en siffra inte säger någonting om korruptionens ansikten, orsaker eller utbredning per region eller sektor i ett givet land. Flertalet experter och makthavare efterlyser därför djupgående, nationella korruptionsutredningar som går in på den kontext inom vilken korruption förekommer och pekar ut de områden där interventioner är mest brådskande.

Finland – landet där korruption inte finns?

Djupgående nationella korruptionsutredningar växer däremot inte på träd. Finland, i likhet med många andra länder, befinner sig ännu i barnskorna vad beträffar mer ingående analyser av korruptionens ansikten. De oftast citerade verken (Isaksson 1997 m.fl.) är redan föråldrade. Glädjande är dock, att intresset för analyser av den finländska korruptionen igen förefaller ha vaknat till liv. Rapporter och artiklar av Juslén och Muttilainen (2009), Joutsen och Keränen (2009), Salminen et al. (2007 och 2010), Peurala (2011) m.fl., samt de av Centralkriminalpolisen (2008 och 2009) publicerade *Korruptiotilannekuva* vittnar om detta.

En första finländsk korruptionsanalys enligt *National Integrity Survey* (NIS)-modellen (Transparency International, www.transparency.org/, 6.12.2011) publicerades också 2012. NIS-rapporten analyserar korruptionens utbredning och orsaker i Finland, liksom lagstiftning, institutioner och aktörer som mer allmänt bidrar

till främjandet av transparens, integritet och ansvarsutkrävande i samhället. Globalt har NIS-utvärderingar redan gjorts i 86 länder och områden, och vissa länder har redan hunnit formulera uppföljningsrapporter som tar fasta på den föregående rapportens rekommendationer.

CPI och de flesta andra kvantitativa utvärderingar av korrupsionsnivån utpekar Finland som närapå korrupsionsfritt. Vilken bild målar då de kvalitativa, mer djupgående analyserna av det finländska korrupsionslandskapet? Rapporterna lyfter, för det första, fram att korrruption inte definieras i finsk lagstiftning eller statliga dokument (Centralkriminalpolisen 2008) och att lagstiftningen istället – i stil med FN konventionen mot korrruption – preciserar typer av korrruption som anses kriminella. Finland har dock valt att inte kriminalisera vissa av de typer av korrruption som omnämns i FN konventionen, t.ex. missbruk av inflytande (*trading in influence*), eller att illegalt komma i besittning av rikedom (*illicit enrichment*). Givande och tagande av muta, förskingring, försnillning samt missbruk av position (*abuse of function*) kriminaliserades dock i samband med ratificeringen av konventionen (eller var redan innan kriminaliserade) (Peurala 2011).

Vissa former av korrruption förbjuds alltså enligt lag. Brottsstatistiken (som förvisso inte säger allt om problemets utbredning) antyder dock att dessa brott i praktiken sällan begås i Finland. Statistik från det finländska Rättspolitiska Forskningsinstitutet visar att 35 personer dömts för mutbrott i Finland mellan 2000 och 2005 (Salminen, Viinamäki & Ikola- Norrbacka 2007). Centralkriminalpolisens statistik för 2004, som visar att 0,5 % av vanliga medborgare och 5 % av företagsanställda kommit i kontakt med mutor, talar samma språk (Centralkriminalpolisen 2008). Också Joutsen och Keränen (2009) betonar att den vanliga finländaren sällan eller aldrig kommer i kontakt med mutor, någonting som författarna förklarar med begränsade möjligheter till korrruption, föga incitament att engagera sig i korrupt verksamhet och effektiv övervakning av aktörer i olika sammanhang. Vissa trender kan dock skönjas i de få mutbrott som begås. Centralkriminalpolisens statistik påvisar att mutbrott ofta involverar försök att muta polis- och tulltjänstemän eller gränsbevakare och att mutorna ofta erbjuds av personer av icke-finskt ursprung (varav hälften enligt

statistiken har rysk nationalitet). Den vanligast förekommande formen av muta är reda pengar men också erbjudanden om resor och inbjudningar till evenemang förekommer (Centralkriminalpolisen 2008).

Förskingring och bedrägeri är former av korruption som i viss mån förekommer inom företagsvärlden. Enligt Centralkriminalpolisen (2008) fick 37% av alla ekonomiska brott som riktades mot företag år 2007 just denna rubricering. Samma statistik visar att det år 2006 gjordes 1200 brottsanmälningar som berörde förskingring, 5500 som berörde (grovt) bedrägeri och 115 som berörde (grovt) missbruk av tjänsteställning och brott mot tystnadsplikt. Brottsanmälningarna inom den privata sektorn riktades främst mot företag inom industri och byggbranschen, och nästan alla misstänkta var män i ledande ställning (vd, aktieägare eller medlem av ledningsgrupp) (Centralkriminalpolisen / Klemola 2009). Även om brottsanmälningar och fällande domar inte berättar hela sanningen, torde statistiken ge en fingervisning om problemens utbredning (Oilinki 2011).

Den officiella brottsstatistiken säger dock föga om den typ av korruptionsbrott som många anser vara vanligast i Finland, nämligen favorisering och nepotism inom ramen för s.k. bästa broder-nätverk. Salminen och Ikola-Norrbacka preciserar att denna typ av favorisering, som kategoriskt fördöms av de tillfrågade i en opinionsundersökning utförd av Vasa Universitet, inte direkt gynnar aktören själv utan snarare en närstående person, exempelvis en släkting, vän eller bekant från förenings- eller partiverksamhet eller annat informellt sammanhang. Författarna ser bästa broder-nätverken som en perverterad form av *networking* (Salminen & Ikola-Norrbacka 2010).

Också Centralkriminalpolisen anser nätverken vara ett större problem än statistiken låter påskina (Centralkriminalpolisen 2008, Joutsen & Keränen 2009). Joutsen och Keränen (2009) däremot påminner att kopplingarna per se inte utgör ett (korruptions)brott utan att man bör ta fasta på huruvida dessa på ett osunt sätt färgar beslutsfattandet. Detta kan yttra sig bl.a. som upphandling, kontrakt, bygglov, planläggning eller rekryteringar till förmån för vänner och bekanta.

Enligt Salminen och Ikola-Norrbacka (2010) har valfinansieringshärvan som fick sin början efter riskdagsvalet 2007 visat hur utbredda bästa broder-nätverken verkligen är. Forskarna anser att den bristfälliga rapporteringen och faktumet att valfinansieringen ofta kanaliseras via olika stödföreningar visar att finansörerna (fackföreningar, statliga och icke-statliga företag, fonder etc.) hade ett alltför nära förhållande till politiker och tjänstemän, att de ville agera i det fördolda och därför också hade avsikter som inte tålde dagsljus. Den valfinansieringslag som trädde i kraft 2009 sätter vissa begränsningar för valfinansieringen och etablerar klarare spelregler för hur valfinansiering ska rapporteras. I motsats till den tidigare valfinansieringslagen preciserar den nya lagen också vilka sanktioner som gäller om rapporteringen är icke-sanningsenlig eller bristfällig, vilket kan fungera som ett slags incitament att inkludera så många transaktioner som möjligt. Alla problem löser lagen dock inte.

Avslutning

Finland har under de senaste 15 åren av Transparency Internationals CPI klassificerats som något av en vit fläck på korruptionskartan. Dessa årligen återkommande lovord har enligt Peurala (2011) färgat myndigheternas syn på korruptionens utbredning och – synbarligen – fått beslutsfattare att luta sig tillbaka eftersom arbetet redan är gjort och nya utredningar, strategier och nationella fora inte förefaller vara av nöden. Följaktligen diskuteras korruption föga i det finländska samhället och endast begränsad information finns tillgänglig om den korruption som många anser gömmer sig bortom isbergets topp.

En av målsättningarna med denna artikel är att visa ett poängvärde inte räcker för att avgöra korruptionens utbredning i ett givet samhälle. I stället krävs multipla metoder för att bättre förstå existerande former av korruption och förhindra att nya former får fotfäste. Statistik som den producerad av Transparency International bör därför regelbundet kompletteras med djupgående (gärna sektor- och regionspecifika) undersökningar av korruptionens ansikten i den finska kontexten. Endast genom att ständigt söka

mer kunskap och aldrig inbilla oss att arbetet redan är utfört kan vi motverka korruption och verkligen förtjäna de goda betyg vi hittills blivit tilldelade.

Källor

- Bardhan, P. (1997) "Corruption and Development: A Review of Issues" i *Journal of Economic Literature*, vol. XXXV
- Centralkriminalpolisen (2008) "Korruptiotilannekuva 2008"
- Centralkriminalpolisen / Klemola, J. (2009) "Korruptiotilannekuva 2009"
- Groop, C. (2008) "Carrots and Sticks – Political Institutions as Incentive Structures in a Corrupt World", Licentiatavhandling, Åbo Akademi
- Isaksson, P. (1997) "Korruptio ja Julkinen Valta", Tampereen Yliopisto
- Joutsen, M. & Keränen, J. (2009) "Corruption and the Prevention of Corruption in Finland", Ministry of Justice
- June, R. Chowdhury, A., Heller, N. & Werve, J. (2008) "A User's Guide to Measuring Corruption", Global Integrity and UNDP
- Juslén J. & Muttilainen, V. (2009) "Korruption ydinalueet 2000-luvun Suomessa: havainnot ja sääntelystä, piilorikollisuudesta ja poliisin tietoon tulleista rikoksista", Poliisiammattikorkeakoulun raportit
- Kaufman, D. (2005) "Myths and Realities of Governance and Corruption" i "Global Competitiveness Report 2005–6", World Bank
- Kaufmann, D., Kraay, A. & Mastruzzi, M. (2010) "The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues", World Bank Policy Research Working Paper No. 5430
- Klitgaard, R. (1988) "Controlling Corruption", University of California Press
- Lederman, D., Loayza, N. & Reis Soares, R. (2001) "Accountability and Corruption. Political Institutions Matter" i World Bank
- Peurala, J. (2011) "Assessing the Corruption Prevention Measures and the Bribery Criminalisations in the Finnish Anti-Corruption Framework", *European Journal of Criminal Justice* vol. 19

- Oilinki, J. (2011) "Katsaus korruptiorikollisuuteen 2011", Centralkriminalpolisen
- Salminen, A., Viinamäki, O-P. & Ikola-Norrbacka, R. (2007) "The Control of Corruption in Finland" i Administration and Public Management Review, vol. 9
- Salminen, A. & Ikola-Norrbacka, R. (2010) "Korruptio eettisenä ongelmana poliittis-hallinnollisessa järjestelmässä" i Hallinnon Tutkimus vol. 3
- Warren, M.E. (2006) "Corruption as Duplicitous Exclusion" i PS – Political Science and Politics, vol. XXXIX, nr. 4

Skam

Else-Britt Kjellqvist

I traditionellt psykoanalytiskt tänkande har skam inte fått någon särskild uppmärksamhet eller egen teoribildning. Men även om skammen inte har sin berättigade plats i den psykoanalytiska teorin går den som en underström genom Sigmund Freuds hela skapande produktion vilken gestaltar teman kring att avslöja och dölja hemligheter och ständigt vara nya sådana på spåren. Något som inte var till mycket hjälp i den psykoanalys av en trettioårig kvinna som blev drivkraften bakom mitt sökande efter skammens väsen.

Första gången jag träffade henne förbannade hon den stund då hon efter senaste självmordsförsöket vaknade upp på sjukhuset. Analysen hade gått i stå. Timmarna präglades av tystnad och stumhet. Jag var nära att förlora hoppet – och började ställa de frågor till mig själv som så småningom skulle leda fram till skammen.

Skammens språk är förnedringens och när skammen överväldigar en vill man göra som de tre aporna: inte se, inte höra, inte tala. Detta är ett av skälen till att skammens språk är så ofullgånget. Det ligger förborgat i tystnaden, i den stela kroppen och mimiken. Den spontana rörelsen avstannar. Talet tystnar. Huvudet hänger. Ögonkontakt med andra blir outhärdlig.

Syskonet skuld har däremot alltid haft sin givna plats hos psykoanalysen – den irrationella, neurotiska skulden. Till skillnad från den skuld Martin Buber talar om – den reella, existentiella skulden (se Kjellqvist 2000). Medan den förra kan driva in människor i kriminalitet och självskadebeteende innebär saknaden av den verkliga skulden att vi blir moraliska katastrofer för oss själva och andra.

I den mån Freud berörde skammen så var den en kvinnlig angelägenhet. Och när han första gången 1895 i ett brev till kollegan Wilhelm Fliess talar om skam, likställer han frånvaron av skam med maskulinitet. 1933 ser han den kvinnliga skammen som en kompensation för kvinnans ursprungliga könsliga underlägsenhet.

I Sverige har skammen alltsedan den 1993 uppmärksammades genom min bok *Rött och Vitt – om skam och skamlöshet* väckt ökat intresse med åtskilliga publikationer som följd. Samma år publicerade de finska psykoanalytikerna Pentti Ikonen och Eero Rechartt sin artikel *The Origin of Shame and its Viscissitudes*. De definierar skam som en reaktion på frånvaron av ömsesidighet. Artikelns kommenteras av andra nordiska psykoanalytiker däribland Anne-Marie Auestad som påpekar att de svårast psykiskt störda barnen *saknar* förmåga att reagera med skam. En förtroendefull förväntan, ömsesidighetssträvan och hopp om ömsesidighet har aldrig utvecklats.

Röd skam

När det sägs att det är viktigt att kunna känna skam är det den skam som jag kallar röd som avses – en för mig *då* oväntad upptäckt, att skam inte enbart var av ondo. Den röda skammen fungerar som varningssignal (signalskam) när du är på väg att överträda dina egna eller andras gränser. Den hjälper dig att *värna* om ditt mest privata och intima och att genom *inlevelse* inte sära andra människor. Den röda skammen värnar alltså om vår sociala och empatiska förmåga.

Den röda skammen står i Eros tjänst och är ett uttryck för libidons livslånga strävan efter ömsesidig bekräftelse. Den utgör en gräns innanför vilken vi kan utveckla vårt skapande och vårt

inre språk. Den röda skammen skyddar primärprocessens språk exempelvis poesins och mystikens språk medan skulden skyddar sekundärprocessens språk; det språk som vi kommunicerar med.

Vit skam

Den vita skammen står i tjänst hos Thanatos, vars strävan är att *förhindra* all ömsesidighet. Den ödelägger och förlamar. Den vita skammen berättar om tidiga traumatiska erfarenheter som miss-handel, sexuella övergrepp, våld och självmord.

När Virginia Woolf, 1941, 59 år gammal, fyller sina fickor med sten, vandrar ned mot floden Ouse och dränker sig i det kalla vattnet är det den vita skammen som tagit *herraväldet*. I sin dagbok skriver hon: ”Jag skakar fortfarande av skam vid minnet av hur min halvbror utforskade de mest intima delarna av min kropp.”

Kärt barn har många namn men det stämmer inte beträffande den avskydda och fruktade vita skammen som också har många namn som åderlätning på själen, själens sjukdom, vämjelig känsla, djävulen, de obehagliga känslornas askunge, psykisk katastrof, inre blödning... Min egen favoritmetafor är vingklipparen. En bild där skammen skär av oss vingarna så att vi inte kan flyga i betydelsen älska och skapa.

Förutom likblekheten kan den vita skammen komma till uttryck i svettningar, skakningar, depression, apati och raseri. Inte minst *depressionen* präglas av skam – den förlorade självkänslan och *självaktningen*. Man saknar förmåga att akta sig själv, sätta sina egna gränser. Psykoanalytikern och depressionsforskaren Johan Beck-Friis (2005) säger i sin bok *När Orfeus vände sig om* att den förlorade självaktningen utgör en gemensam kärna hos deprimerade. Och det är skammen som är den tändande gnistan i den depressiva processen. I sin senaste bok *Den nakna skammen* (2009) talar han om skammen som ”*depressionens dolda moder*” och ett sätt att skydda sig mot skam är att bli deprimerad, ett annat är att låta skammen övergå i skamlöshet.

Existentiell skam

Förutom skammens röda och vita Janusansikte blev den existentiella skammen, alternativt den grundläggande, ursprungliga eller arkaiska skammen, en för mig avgörande upptäckt. Det är när tillvaron kretsar kring frågan: Är jag i grunden älskad eller oälskad? Det är en skam som tar sin början i *blickens* betydelse för det späda barnet. Det späda barnet söker sin moders blick, däri ligger dess öde. När detta ursprungliga kärleksmöte inte kommer till stånd söker individen hela livet, kanske som Narcissus i sin egen spegelbild efter sin moders, vattennymfen Liriopes blick.

Ögonen är själens spegel. Dessa avslöjar om där finns någon själ att spegla sig i eller om det är tomt. Ingen är hemma. Spegeln kan också grumlas av ångest, avund, avsky, sorg, förtvivlan, hat, förvirring eller likgiltighet... Och forskning har visat att för blinda är det *talet* som är skambeläggande – inte blicken (Karlsson & Sjöberg 2009).

Det är under nyföddhetstiden som jag placerar uppkomsten av den *arkaiska* eller *existentiella* skammen. Att födas innebär då icke-möte. Ömsesidigheten kommer aldrig till stånd. Här läggs grunden till skammen att vara fel, vilket täcker över den uteblivna bekräftelsen. Det rör sig om en vit odifferentierad, diffus, allomfattande total skam som karakteriseras av orörlighet, apati – av icke liv, som vid *failure to thrive* eller *spädbarnsdepression*. Tvärt eller gradvis vänder sig barnet bort från livet. Och finns ingen annan vuxen som tar vid så riskerar barnet att dö.

Skam och skapande

Åtskilligt står skrivet om *vanmakt*, *tomhet* och *sorg* som drivkrafter i det konstnärliga skapandet, där vanmakten vänds i triumf, tomheten utgör det hål som aldrig kan fyllas igen och därför blir till en skapande kraft, och om det förlorade som återfinns i den skapade illusionen. Om skam däremot talas sällan. Undantag finns som Stig Dagerman när han i *Ett barns memoarer* (1948) skriver: "... ur den skammen, ur den vanmakten och den sorgen föddes något som jag tror var lusten att bli diktare." Eller Kristian Lundberg

när han i *Och allt skall vara kärlek* (2011) skriver apropå barnet som levt i skuggan av vansinne: ”Att jag under så många år har försökt tvätta bort min skuld och skam med ord.”

Kanske är författaren en människa med en särskild begåvning för att skämmas. I de banorna funderade Gunnar Ekelöf och han skrev en gång i en självbiografisk kåserande dikt. ”Få har känt skam som jag/den har halvt gjort mig till krympling/vridit mig i skam.” Sådant publicerade han inte, men hans hustru tog med dikten i *En självbiografi* (2007).

Åtskilliga författare vittnar om skamkänslor inför sina verk exempelvis Dostojevskij, Stendhal och Kafka. Om sin diktsamling *Ångest* (1916) skrev Pär Lagerkvist: ”Själv visste jag mycket väl att med denna bok började mitt egentliga författarskap. Samtidigt skämdes jag för den, för att den var så ohöljt personlig; jag undvek länge människor på grund av denna skamkänsla. Jag har överhuvud skämts för mycket som jag skrivit, ofta just för det bästa. Jag har inte velat skriva så. Jag har varit tvungen.” Och inte gjorde den uteblivna kritiken det lättare: ”... när *Ångest* kom ut skrevs det bara en enda recension på högst tio rader om den. Och förlaget meddelade mig att nu hade också kritiken förlorat intresse för mig – publiken har ju aldrig haft något, tillade man.”

Nej, författaren måste sätta sig över skammen och bli skamlös i enlighet med Thomas Bernard (1989) i *Kylan*: ”Om jag skämdes aldrig så litet, skulle jag överhuvudtaget inte kunna skriva, bara den skamlöse är kvalificerad för att hugga tag i satser och packa upp dem och helt enkelt slunga ut dem...”

Beträffande kritiken av ett verk undrar jag om inte Simone Weil är något viktig på spåret när hon säger att en människa som har något nytt att säga – kan till en början göra sig hörd endast av dem som älskar henne.

Ytterst handlar kritiken om att bli sedd eller inte. Inför en *respektfull* kritik, hur negativ den än är, erfar man i längden en känsla av att ha blivit sedd och tagen på allvar, även om den smärtar i stunden.

Och nu en dikt ur min samling *Jordmannen* (1987).

Skammen

Skammen
håller hon hårt tryckt
mot bröstet
som värn
mot människorna
Den gömmer
ett barn
som aldrig
blev hållet
därför att hennes hud
var outhärdligt mjuk
Av hänsyn
låtsas du inte se
när hon håller händerna
hårt tryckta
mot bröstet
Kanske vet du inte
vad du ska ta dig till
med alla hennes frågor
och hängivna kärlek
som om den kom någonstans ifrån
där ingen någonsin vistats
Men hon mötte dig
när du stod
med ryggen mot havet
och hon såg
din sällsamhet

Skambärare

Min bok *Skammens väg till kärlek* (2010) är tillägnad skambärarna. Alla bär vi på skam, det är ofrånkomligt och ingår i existensen. Men därutöver härbärgerar skambärarna även *andras* skam. Det är den bördan som kan bli för tung att bära. Det är nu hon vill dö.

I värsta fall tar hon sitt liv. Men egentligen vill hon inte dö, det är skammen som driver henne.

Särskilt drabbade är de som redan som barn fick överta föräldrarnas skam. Över generationer förmedlas i det tysta skammen över sinnesjukdom, mord, lobotomi, homosexualitet, alkoholism, självmord, barnamord, våldtäkter, pedofili, förintelseoffer... Ända tills någon i generationskedjan vill minnas och börjar utforska, intervjuar drabbade och överlevande, skriver en bok, filmar eller berättar. De en gång förnedrade får upprättelse och skamarvet förs inte längre vidare.

Särskilt skamutsatta grupper är barnhemsbarn, handikappade, fosterbarn, arbetslösa, dementa, fattiga, utvecklingsstörda och invandrare, kort sagt alla som inte passar in i rådande norm. Andra av tradition utvalda skambärare är minoritetsgrupper som judar och romer.

Till skambärarna hör också konstnärerna. Medan den prostituerade säljer sin kropp säljer konstnären sin själ. Bägge är i sina verksamheter exponerade för skam men för konstnären är detta numer inte tillräckligt. Han eller hon måste även marknadsföra sig och sälja sin person.

Bland de mest skamutsatta bland konstnärerna är skådespelaren. Särskilt påfrestande måste föreställningen efter negativa recensioner vara. En numer mycket känd skådespelare berättar i TV hur han i början av sin karriär bestämde sig för att byta yrke efter att han mitt under en föreställning på Dramatens stora scen förlorade medvetandet. Han föll och låg medvetslös på scenen tills ambulansen kom och förde honom till sjukhus. Efter flera dagars undersökningar hade man inte funnit några fysiska orsaker till kollapsen. Läkaren konstaterade att det måste röra sig om scen-skräck.

Vissa skambärare är också *skamoffer* som tortyr- våldtäkts- och misshandelsoffer. Författaren Asiye Güzel vittnar i sin bok *Under tortyr* (2003) hur hon fängslades och våldtogs av åtta polismän vid polishögkvarteret i Istanbul: "... Jag hade blivit torterad och upphängd i armarna, blivit slagen och våldtagen. Jag bara skrek och hällde vatten över min kropp. Det var allt jag kunde göra. ... Varför skämdes jag? Men det var inte jag som skulle skämmas."

Hon vet att det inte var hon som skulle skämmas, ändå skäms hon. Varför?

Ett svar är att den skamlösa makten alltid avbördar sig sin skam på andra – och någon måste bära den. Ett annat är att hon är människa, en människa med samvete, och därför skäms hon för att liksom förövarna tillhöra människosläktet.

Skam som försvar

I arbetet med *Rött och Vitt* var alltså den röda skammen den mest oväntade upptäckten medan att skam också kan användas som försvar blev en viktig upptäckt i arbetet med den senaste boken. Hur är det möjligt att den svåraste bland känslor också skulle kunna vara ett försvar? Mot vadå? Jo, mot någonting ännu värre och det är relationslösheten – intigheten. Att ingen finns. Antingen att någon konkret inte finns eller som exempelvis för barnet med den psykotiska modern, att den som finns inte är tillgänglig utan lever i en annan värld.

En kvinna drömmer inför ett framträdande när hon ska läsa sina dikter att hon har glömt sitt manus. Och hon kan omöjligt memorera dikterna, springer för att hämta dem, kommer för sent, trasslar in sig i mikrofonsladden och när hon äntligen ska läsa går ljudet inte fram.

När hon vaknar försöker hon hålla kvar drömmen och inser att det är hon själv som skapat skammen i drömmen för att slippa undan något ännu värre: att ingen kommer för att lyssna, att ingen blir berörd av hennes dikter, att hon inte når fram – inte får kontakt med någon. Här blir skammen som försvar tydlig. Hellre skam än intigheten – kontaktlösheten.

Skamskräck och skamhot

Skamskräck är rädslan för att känna skam. Man undviker situationer där man vet att man riskerar att utsätta sig för skam. Ofta döljer sig skamskräcken i det man kallar social fobi och panikångest.

Många isolerar sig. Särskilt vid livskriser som skilsmässa och sjukdom. När författaren Anders Paulrud i romanen *Fjärilen i min hjärna* (2008) skildrar sitt eget döende skriver han att han tillhörde *de skamsna resenärerna*, de som reser bort för att gömma sig i sin kroppsliga svaghet: ”Jag var sjuk, övertygad om att jag skulle dö, och nu gömde jag mig som en skadad liten katt. För att slicka mig – ”

Offentlig skam

Ute i samhället har löpsedeln ersatt äldre tiders skamvrå och skampåle. Att bli offentligt skändad betyder att alla vet. Oavsett om det som basuneras ut är sant eller inte är du chanslös.

Att hängas ut innebär att vi blir berövade kärleken från vår omgivning. Och har man, som författaren Harry Martinson, tidigt blivit berövad den kan en upprepning senare i livet sluta i katastrof. När Harry var sex år dog hans alkoholiserade far i TBC och ett år senare emigrerade modern till USA. Sjuårig ackorderades Harry ut på socknen. Efter att debatten om hans delade nobelpris gått het på tidningarnas kultursidor tog han på Karolinska sjukhuset sitt liv. Med hjälp av en sax begick han harakiri.

Skamlöshet

I och med Förintelsen och Gulag bröts definitivt anständighetens gränser och när väl gränsen för det ofattbara överskridits är det som om skamlösheten slutgiltigt slagit rot. Den är nu en försvarsstrategi mot skam som blir allt vanligare. Man utsätter andra för den skam man själv inte står ut med, får dem att skämmas i stället för en själv. Man hånar, kränker och förlöjligar andra människor. Inom media och underhållningsbranschen har detta länge varit en trend.

Sju stationer

En väg bort från den vita skammen har jag skildrat i sju steg eller stationer: bristen, illusionen, sprickan, självkänedom, sorg, längtan samt ett liv i verklighet och sanning.

Bristen ingår i existensen och ingen undgår den. Det är kärleksbristen jag syftar på och även om vi alla har del i denna därför att vi är människor är det en oändlig skillnad för den nyfödde som är önskad och efterlängtd och den som inte är det.

Det gäller att upprätthålla *illusionen: Jag är inte oälskad*. Föräldrarna är goda. Det är mig det är fel på. Jag är den skyldige. Och här blir *skulden som försvar mot skam* tydlig.

En annan illusion lyder: *Det har aldrig hänt*. Därmed undgår vi sorgen över att exempelvis någon vuxen förgripit sig på oss och den hjälplöshet och förvirring som vi som små barn känner inför det som skett. Anklagar vi oss själva, förnekar eller försöker glömma, blir vår värld åter förståelig och vi har återtagit kontrollen. Därmed skyddas den vuxne och då finns också ett hopp – om än falskt.

Under livets lopp blir illusionsbygget allt intrikatare tills försvaren börjar försvagas eller krackelera och en *spricka* uppstår. En sådan spricka uppstår vanligtvis i samband med svåra kroniska sjukdomar, cancerbesked, olyckor, övergrepp, dödsfall eller skilsmässor. Särskilt utsatt och sårbar blir man om några av dem infaller ungefär samtidigt. Brutalt och obevekligt erfar man livets skörhet. Ur sprickan kan insikten spira att man måste söka hjälp och lära känna sig själv bättre.

Och då är vi framme vid den fjärde stationen *självkänedom* och vägarna dit är lika många som det finns människor. Gemensamt för dem är att det är i relationer vi blev avvisade och sårade och det är i relationer som ett helande kan börja. Det handlar om brobyggande. Om att återskapa bron till andra människor. Och om helandet inte kan börja tillsammans med en annan människa kan det ta sin början i ensamheten där man kan ha relationer till naturen, till ett djur, till Gud eller till någon människa i den inre världen som man tidigare förlorat.

Grundaren av det ekumeniska klostret i Bose i Italien Enzo Bianchi skriver att ”Utan ett inre liv, utan att anstränga sig för att

lära känna sig själv är det inte möjligt att leva ett andligt liv och knappast heller att be.”

Psykoanalytikern Stefi Pedersen, själv flykting och som bl.a. arbetade med f.d. koncentrationslägerfångar i analys betraktar i sin bok *Människa och ting* (1978) skammen som grundval för all psykopatologi: ”Det finns en grundupplevelse som är gemensam för alla människor som söker terapi. De skäms och föraktar sig själva för att vuxna människor har sårat och förnedrat dem utan att de haft kraft eller mod nog att försvara sig mot övergreppen. Offrets skam över att ha blivit gjord till offer. Man har kränkt deras mänskliga värdighet och berövat dem förmågan att växa fram till inre frihet och integritet.”

Så är vi framme vid det femte steget – *sorg*. Sorgen är ofrånkomlig. Skammens makt bryts först när vi överväldigas av sorg inför det vi ser. Med sorgen väver vi våra liv. Utan sorgen blir livet bara trasor och avklippta trådar. En människa som inte kan eller vill sörja förmår inte upprätthålla kontinuiteten i sitt liv och därigenom riskerar hon att utsätta andra för plötsliga svek och uppbrott. Och ur sorgen föds *längtan*.

Det viktiga är att längtan finns. Att jag längtar. Hos Etty Hillesum (1983), som dog i koncentrationsläger, fann jag en längtans själsfrände. I hennes dagböcker 1941–43 läser jag: ”Ens längtan måste vara som ett tungt och mäktigt skepp som seglar över oändliga oceaner *utan* att söka ankringsplats”.

Om längtan ska förverkligas eller inte hänger samman med sanningslidelse, det vill säga kärleken till verkligheten. Sanningen motsvaras av verkligheten och att leva i sanning är att leva i verkligheten. Och då är vi framme vid det sjunde steget – *ett liv i verklighet och sanning*.

För att leva i verkligheten måste du stå ut med den. Det som emellanåt gäller är att stirra demonerna stint i vitögat och till varje pris uthärda. Utan skygglappar måste jag acceptera den tillvaro jag är född till med dess begränsningar och det liv jag hittills levt med dess tillkortakommanden.

Och innan vi lämnar den sjunde stationen ger jag ordet till Sigmund Freud (1937): ”Och till slut får man inte glömma att det analytiska förhållandet grundar sig på sanningskärlek det vill

säga på ett erkännande av realiteten, och utesluter varje sken och bedrägeri.”

Skammen måste älskas bort

Är det över huvud taget möjligt att bli fri från sin skam? Medan skulden går att förlåta måste skammen älskas bort, vilket innebär att man också vågar öppna sig för kärleken. Hos Kristian Lundberg (2011) är skammen svart men vi är överens om att: ”Den som älskar återerövrar sin mänsklighet. Den som blir älskad.”

Den gudomliga, skapande kärleken kallas Agape. Medan passionen, förälskelsen brukar benämnas Eros. Men att klyva kärleken i två hälfter som Anders Nygren (1890 – 1978) gjorde med sin bok *Eros och Agape* (1930) riskerar att på sikt bli dödsstöten för kärleken, därför att människan består av kropp, själ och ande som kommunicerande kär. Förtvinar den ena följer de andra snart efter.

Upprättelse och ett värdigt liv

”Skall hösten mörkna och se mig stå med skammen?” avslutar Rabbe Enckell (1946) en dikt i samlingen *Andedräkt av koppar*. Nej, hoppas jag. Människan borde inte på sin ålders höst få plågas av skam.

Om kärleken till förebilderna och dessas betydelse för upprättelse och ett värdigt liv talar författaren och psykoanalytikern Mikael Enckell (2009) i sin senaste essäsamling *Om konsten att älska skriften*:

De pekar vidare, framåt och uppåt, mot möjligheterna att nå någonting bättre och högre och sålunda inskränka de aktuella förödmjukelserna och förnedringarna till övergående tillstånd.

Synd och skam

I Maria Magdalenas evangelium från mitten av 100-talet vilket upptäcktes 1896 i Egypten läser jag efter att ha fogat samman fragmenten: *Det finns ingen synd i sig, utan synd är en handling – en handling mot naturen – att förgräpa sig sexuellt mot ett barn.* Ur en sådan handling skapas ett lidande utan like. Därefter uppstår oordning i hela kroppen. En oordning som tar sig fysiska, psykosomatiska och psykiska uttryck. – Och jag vågar påstå att en sådan gränsöverskridande handling kommer att påverka, ibland styra, barnets fortsatta liv. Som för Aliide i den alltför tidigt bortgångna Mare Kandres (1991) roman *Aliide, Aliide*:

Aliide skrämdes av sig själv, hon skrämdes av andra, ingenting hängde längre ihop. Världen, kroppen, det som hände i kroppen, gick inte längre att överblicka och förutsäga, ...

Spår, fingeravtryck, som av att en stor hand en gång varit där och rört vid henne i skydd av natten, mörkret, i sömnen.

Hon drömde numera ofta så våldsamt om nätterna. Alla de mödosamt uppförda barriärer som om dagarna höll de ohanterliga känslorna på plats, löstes då upp.

Kristus och skammen

Skammen genomsyrar Gamla testamentet men tenderar att efter mordet på Jesus i Nya Testamentet ersättas av skuld. Men det lär finnas vittnen som hörde Jesus på korset i stället för "Min Gud, min Gud, varför har du övergivit mig?" ropa "Min Gud, min Gud, varför har du skämt ut mig?" Och finns det någon mer skamfylld död än att bli lämnad naken på ett kors – att bli allmänt beskådad och bespottad?

Den engelske författaren Dennis Potter sa i sin sista intervju innan han dog 1997: "Jag har alltid tänkt att religionen är såret – inte bandaget." Som för skomakaren och mystikern Hjalmar Ekström (1885–1962) i boken *Utblottelse* (2007): "Fattig, oansenlig, förnedrad och förhånad framträdde Han bland människorna." I

Kristus efterföljd skildrar Ekström en väg som leder människan *ned under allt*. ”Märkvärdiga väg!” utbrister han. ”Nedåt, nedåt, och alltså nedåt går vägen. Här kan hon komma in i svåra lidanden och förödmjukelser...” Alltså skam. Men det paradoxala är att i nedstigandet ligger samtidigt uppstigandet. Det är när vi är som skörast och mest skamfyllda som vi lättast möter Gud som är kärlek.

I *Det fördolda livet* bekräftar religionspsykologen Anton Geels (1996) att Ekströms tro är paradoxen. En tro som man varken läser eller reflekterar sig till. Med hans egna ord: Jag talar det jag vet genom skakande upplevelse. --- Jag tror att alla gudar, alla illusioner måste ramla, då först finner människan sig själv i frihet...

Källor

- Auested, A-M. (1993). Comments on Ikonen and Rechart paper on the origin of shame. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 16, 147-154.
- Beck-Friis, J. (2005). *När Orfeus vände sig om. En bok om skam som förlorad självaktning*. N&K.
- Beck-Friis, J. (2009). *Den nakna skammen. Grund för depression eller väg till ömsesidighet*. N&K.
- Bianchi, E. (2007). *Ord av spiritualitet. Ett andligt lexikon*. Artos.
- Ekström, H. (2007). *Utblottelse*. Eolit förlag.
- Enckell, M. (2009). *Om konsten att älska skriften*. Söderströms.
- Enckell, R. (1994). *Andedräkt av koppar*. Söderströms.
- Freud, S. (1892-1899). Extracts from the Fliess papers. *St.Ed.* 1: 175-280. London 1966.
- Freud, S. (1933). Femininity. *St. Ed.* 22: 125-243.
- Freud, S. (1937). Den ändliga och den oändliga analysen. *Samlade skrifter av Sigmund Freud*, vol VIII, s.349. N & K, 2002.
- Geels, A. (1996). *Det fördolda livet*. Artos
- Hillesum, E. (1983). *Det förstörda livet. Dagböcker 1941-43*. Norstedts.
- Ikonen, P. & Rechart, E. (1993). The Origin of Shame and its Vicissitudes. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 16, 100-124.

- Karlsson, G. & Sjöberg, L.G. (2009). The experiences of guilt and shame: A Phenomenological - Psychological Study. *Human Studies*, vol.32, nr 3, 335-355.
- Kjellqvist, E-B. (1987). *Jordmannen*. Legenda.
- Kjellqvist, E-B. (2000). Guilt – Freud and Buber. *Scand. Psychoanal. Rev.* **23**, 231-248.
- Kjellqvist, E-B. (2004). *De får vingar. Anden och psykoanalysen – en civilisationskritik*. Carlssons.
- Kjellqvist, E-B. (2006). *Rött och Vitt. Om skam och skamlöshet*. Carlssons. (första utgåvan: 1993).
- Kjellqvist, E-B. (2007). Skam, skuld och sorg – de tre väktarna vid samvetets källa. *Fågel, Fisk eller Fjäril. Essäer om skapande*. Carlssons.
- Kjellqvist, E-B. (2010). *Skammens väg till kärlek*. Carlssons.
- Lundberg, K. (2011). *Och allt skall vara kärlek*. Ordfront.
- Paulrud, A. (2008). *Fjärilen i min hjärna*. Bonniers.
- Pedersen, S. (1978). De mänskliga rättigheterna och psykoanalysens uppgift. Red. Bolin, A. (2011). *Biljett till en okänd plats*. s. 91 från Pedersen, S. (1978). *Människa och ting*. W & W.

Utrikespolitik och moral

Mats Bergquist

Publiceringen våren 2011 av Klas Åmarks "Att bo granne med ondskan" om Sveriges politik under andra världskriget och Mikael Holmströms "Den dolda alliansen" om samarbetet under det kalla kriget med en del NATO-länder har på nytt väckt frågan om den svenska utrikespolitikens moraliska halt. Sådana debatter flammar upp då och då, ofta genererade av att någon debattör utslungat en bannbulla mot de regeringar som fört klubban under de aktuella perioderna. Det är kanske signifikativt att de frågor som måste ställas och de tvärsäkra omdömen som förs till torgs, kommer mera från icke fackutbildade journalister och en ibland obesvarad kärlek till ämnet, än av historiker som i allmänhet måste vara mera försiktiga i sina utsagor.

Diskussionen om realism kontra idealism är inte precis något nytt tema i studiet av olika länders utrikespolitik. De som tar upp ämnet kan luta sig mot ett ändlöst antal föregångare där t.ex. Thukydides, Machiavelli och 1900-talets Hans Morgenthau ställs mot Rousseau, Kant, Woodrow Wilson och många, många andra.

Recensenter av Åmarks och Holmströms böcker har inte berört att dessa volymer kompletterar varandra, och att politiken under det kalla kriget hänger ihop med det ofta kritiserade agerandet

under andra världskriget, ja, i själva verket var en logisk följd av denna politik. Det nära samarbete med vissa NATO-stater som ägde rum under det kalla kriget skulle knappast ha fått den omfattning det faktiskt fick om inte de ansvariga i de oftast socialdemokratiska regeringarna burit med sig viktiga erfarenheter från den tid då de började sina respektive politiska karriärer. Tage Erlander, Torsten Nilsson, Sven Andersson, Gunnar Sträng, Sven Aspling m.fl. var redan i början av 1940-talet politiskt aktiva och skulle förbli så in på 1970-talet. Vad som hände under särskilt andra världskrigets början fick inte upprepas.

Historieprofessorn Klas Åmark har gett sig på en så gott som omöjlig uppgift, nämligen att upprätta ett slags balanserat ”scorecard” för den svenska politiken, en summering av många års diskussioner. Att Åmark själv huvudsakligen ägnat sin forskargärning på andra fält märks här och där genom några, dock ganska få, rätt uppseendeväckande sakfel som att namnge den tyska kryssare, inte slagskepp, som 1940 sänktes i Oslofjorden som Bismarck (den hette Blucher), utse Vichyregimens konseljpresident Pierre Laval till general (det var ju statschefen Petain som var militär) och Ungerns riksföreståndare Horthy till nazist, vilket denne f.d. överbefälhavare för Österrike-Ungerns flotta knappast, även om Ungern samarbetade med Tyskland, var.

Åmark glider, liksom de recensenter jag läst lätt över Sveriges situation i april 1940, vilken borde vara den självklara utgångspunkten för varje rimlig diskussion om det svenska agerandet. Låt oss kort rekapitulera: Danmark och Norge angreps och ockuperades i april 1940 (striderna i Norge upphörde dock först i juni), Finland var efter vinterkriget under stark sovjetrysk press som man under hösten 1940 sökte balansera genom att inleda ett nära militärt samarbete med Tyskland. Sverige var under tiden från april 1940 till igångsättningen av operation Barbarossa i juni 1941 i ett synnerligen prekärt läge. De flesta visste att Per Albin Hanssons tal om att beredskapen var god var lögn. Åratals försummelser av det svenska försvaret, särskilt 1925 års radikala försvarsbeslut, gjorde landet i det närmaste försvarslöst, även om upprustningen börjat komma igång mot slutet av 1930-talet.

Den svenska staten levde under det dryga året från april 1940 till juni 1941 under ett existentiellt hot. Perioden kan närmast

liknas vid situationen efter Karl XII:s död och statskuppen i mars 1809. När landet saknade effektiv ledning och dessutom var bankrutt, räddades det 1718–1720 av att armen var förhållandevis intakt. Landets fiender som säkert funderat på att ytterligare reducera riket och helt förvandla det till en rysk-dansk vasallstat, hölls troligen tillbaka inför perspektivet att behöva kämpa ned den svenska armén. På samma sätt var Sverige hundra år senare i ett liknande skruvstäd när en tredjedel av landet var ockuperat, kungen avsatt och fångslad och landet åter bankrutt.

Detta hände ju inte 1940–1941, men det kunde ha hänt. Perioden innebar det nazistiska väldets zenit. Det var inte bara svenska politiker som trodde att Tyskland skulle segra. Några planer på att attackera Sverige är inte kända, men det visste varken legationen (ambassaden) i Berlin eller myndigheterna i Stockholm. Hitler kunde dessutom improvisera. I Norge fanns dryga 300.000 man, en ockupationsarmé vars storlek bestämdes av Hitlers fruktan för en allierad landstigning på den norska kusten. Ännu någon månad före operation Barbarossa i juni 1941 kunde Hitler avsätta resurser nog att ge sig på att ockupera Jugoslavien (vilket dock efter hand visade sig svårare än han trott). Vad sade att ett felsteg eller styvnackad attityd från regeringen Hanssons sida inte skulle kunna leda till synnerligen allvarliga följder? Detta var något som en nervös minister (ambassadör) i Berlin, Arvid Richert, ofta predikade. Om de dagböcker och memoarer från regeringens medlemmar och högre tjänstemän på UD, ändå ganska sällan redovisar sådana apokalyptiska farhågor, är detta inte att förvåna sig över. För att fungera i en sådan situation måste man agera som om läget var *relativt* normalt och förutom om krig och fred tänka på potatispriser och landshövdingeutnämningar. Hotet blev, liksom senare under det kalla kriget och risken för kärnvapenkrig, internaliserat.

Vilka var regeringens uppgift? Den var att söka undvika att Sverige drogs in i kriget – vilket varken skulle vara i vårt eget eller våra grannars intressen – och att säkra en balanserad försörjning för befolkningen. För denna var man i praktiken helt beroende av Tyskland, främst för kol- och kemikalieimporten. Även de varor som måste importeras från väst, inte minst olja, krävde tillåtelse från Berlin för att passera minspärrar i Skagerack etc. I själva

verket var Sveriges strategiska situation mera utsatt än något annat icke-krigförande lands, vid sidan av Schweiz.

I möjligaste mån ville man givetvis också bistå våra nordiska grannländer. För man Sveriges situation 1940–1941 på tal i samtal med finländare, förstår de flesta överhuvudtaget inte hur man med facit i hand, på moraliska grunder egentligen alls kan ifrågasätta de mått och steg som regeringen vidtog. Den hade två uppgifter som den klarade hyggligt. Enskilda beslut kan och skall givetvis kritiseras, men slutbetyget blir godkänt. Sant är att om man godtar resonemanget att landets existens faktiskt var hotad, blir ju bevisbördan för dem som vill ifrågasätta den förda politiken avsevärt tyngre. Och i motsvarande mån blir det lättare att försvara den ”småstatsrealistiska” politik som faktiskt fördes av regeringen Hansson. Det intressanta är förstås att få ”moralister” vill dra konsekvenserna av sin kritik; inte heller ifrågasätter man egentligen ex post att läget var mycket allvarligt.

Att betyget borde bli fullt godkänt tycker dock inte Klas Åmark. Efter att ha fört ett resonemang fram och tillbaka hamnar han i det ”moraliska lägret”. Orsaken är inte minst flyktingpolitiken som på senare år ägnats en hel del berättigad kritik av historiker av facket och ingalunda, i alla fall fram till 1943, kan andras som exempel på moraliskt agerande. Må vara att Sverige under de första krigsåren inte agerade mycket annorlunda än andra icke-krigförande länder, men med stor sannolikhet skulle kunnat utan alltför betydande kostnader i relationen till Berlin, varit mera generös och kanske framför allt mindre formalistisk. Det fanns säkert de i regeringen som skulle ha velat detta, men det fanns också andra som troligen skulle motsatt sig en förändrad syn på flyktingproblemet och som t.o.m. ibland styrdes av den vulgära antisemitism som då existerade i Sverige, liksom i andra länder i Europa. Men attityderna vände definitivt senhösten 1942, som bl.a. visats av Paul Levine och Henrik Arnstad i hans biografi över Christian Gunther, sedan tyskarna börjat sända norska judar till lägren på kontinenten. Mot slutet av kriget blev Sverige en hamn för flyktingar; i december 1944 fanns ca 200.000 i landet. Inte särskilt många av dessa var judar, vilket också hängde ihop med Nazityskland helt stängde sina gränser för all sådan emigration.

Den ökade generositeten under slutet av kriget innebar ett sent uppvaknande.

Åmark kritiserar också Per Albin Hanssons konsekventa syn på kriget som ett ”stormaktskrig”, inte som en konflikt mellan demokrati och diktatur. Åmark avvisar blankt Per Albins tema och säger uttryckligen att det inte rörde sig om ett stormaktskrig. Menar Åmark verkligen vad han skriver och att Storbritannien och Frankrike gått till krig för demokratin i Polen? Detta påstående blir nästan likvärdigt med att negera hela 1900-talets historia. Det är förvisso sant att många andra stater än stormakterna deltog, men det var det likafullt ett krig om maktbalansen i Europa, men samtidigt också ideologiskt laddat på ett sätt som ingen annan världskonflikt varit dessförinnan. Men karaktäristiken var givetvis, hur riktig den än var, effektiv om man tolkar den som en relativisering av vad kampen gällde. På så sätt kunde bemöta ännu flera tyska klagomål. Det kändes då sannolikt lättare att avvisa flera gånger framförda, men alltid avvisade, tyska propåer om att Sverige skulle ansluta sig till antikominternpakten och kampen mot bolsjevismen, som både Danmark och Bulgarien gjorde utan att delta i kriget i öster. Och det legitimerade på samma sätt att man prioriterade en omsorg om det egna landet framför att hjälpa till att besegra bolsjevismen respektive kämpa för demokrati. Detta blev småstatsrealismens essens.

Var den s.k. permittenttrafiken omoralisk? Den tillkom sommaren 1940 och tillät alltså Wehrmacht att transitera tyska trupper på svenska järnvägar från Kornsjö vid Värmlandsgränsen till Trelleborg och tvärtom. Så länge truppen var obeväpnad (vapnen lastades i särskilda förseglade järnvägsvagnar) och rimlig balans rådde mellan hem- och tillresande var detta enligt den svenska regeringen förenligt med Haagkonventionerna om krigets lagar, men självfallet en nagel i ögat på inte minst norrmännen. Den kom att avvecklas först i augusti 1943.

När beslutet fattades i juni 1940 väckte det inte särskilt mycket debatt; Tyskland hade redan under pågående strider i Norge framfört krav på transitering av krigsmateriel, men det kunde då av uppenbara skäl avvisas. Men när Arvid Richert i mitten av juni kallades till Ribbentrop – som då befann sig i det ockuperade Belgien – hänvisade denne till att striderna nu upphört. Ett svenskt

nej skulle av Hitler uppfattas som en ovänlig handling, underströk han. I Stockholm var man i detta skede påverkad av det omstridda s.k. Prytztelegrammet, där det svenska sändebudet i London i samma veva redovisat ett samtal med biträdande utrikesministern Butler vars innebörd var att den brittiska regeringen inte under alla omständigheter skulle avvisa en fredlig uppgörelse.

Om beslutet om permittenttrafiken, som under de kommande tre åren skulle fungera som ett mycket besvärande hypotek på den svenska utrikespolitiken var ganska okontroversiellt i Stockholm, blev det midsommaren 1941 om transitering av den fullt utrustade s.k. Engelbrechtdivisionen från Norge till Finland desto svårare, inte minst av inrikespolitiska skäl. Socialdemokraterna ville egentligen säga nej, högern och bondeförbundet ja, medan folkpartiet var delat. Det för Tyskland positiva beslutet framtvingades både av risken för att regeringen annars skulle sprängas och möjligen de facto, som under första världskriget, ersättas av ett slags "kungaregering" (överståthållaren och f.d. socialdemokraten Torsten Nothin nämndes som alternativ regeringschef) och ett som abdikationshot uppfattat uttalande av Gustaf V.I efterhand kan man nu anta att ett nej med all sannolikhet kunnat framföras till Berlin utan några allvarliga omedelbara repressalier. Hitler hade vid detta laget gett upp hoppet, om han nu haft något sådant, om att Sverige skulle kunna fås med i Barbarossafältttåget. Tyskland var dessutom alltför upptaget av angreppet på Sovjetunionen för att just då kunna ge sig på Sverige. Men räkningen kunde ju, om Tyskland skulle komma att segra, vilket fortfarande i alla fall till vintern 1941–1942 de flesta trodde, dyka upp senare.

Engelbrechtbeslutet var således knappast med hänsyn till rikets säkerhet nödvändigt och dessutom ett klart neutralitetsbrott och överskred egna tidigare uppsatta gränslinjer. Detta undergrävde förtroendet för den förda politiken. I någon mån räddade regeringen en bit av sin själ genom att publikt beteckna eftergiften som en engångshandling, vilket man sedan kunde hänvisa till när Berlin kom med nya önskemål både om trupptransitering, genomfart av territorialvattnet mm.

Efter Stalingrad och El Alamein ändrades det strategiska läget. Dessutom hade den svenska upprustningen börjat ge effekter. Invasionshotet minskade och tonen mot Berlin kunde

bli morskare. Var detta bara en omvändelse under de allierades galge och därför ett uttryck för skenhelighet? Så väljer kritikerna av regeringspolitiken att se saken. Men man kan lika väl hävda att detta var en rationell attityd: när det existentiella hotet mot landet tydligt minskade kunde man agera friare. Västmakterna, inte minst USA, skulle under åren 1943–1945 utnyttja regeringens försyndelser under krigets förra hälft och pressa Sverige till eftergifter, utan dock att gå så långt att kräva att landet gick in på den allierade sidan. När man i Stockholm faktiskt förberedde sig på att våren 1945 gå in i Norge för att bistå de i Sverige i hemlighet utbildade norska polisstyrkorna, var detta ett svenskt initiativ (jfr Anders Johanssons (2005) "Den hemliga armén").

Sverige hade våren och sommaren 1940 fångats med byxorna nere. Det blev rimligen en livsavgörande erfarenhet för den generation inte minst socialdemokratiska politiker som skulle styra landet fram till ca 1970. Det fick inte hända igen. Detta var ett viktigt skäl till att partiets ledning fram till denna tid ställde sig bakom kravet på ett fortsatt mycket starkt försvar, enligt många ett överstarkt sådant. Men det var också skälet till att man uppmunttrade mycket nära militära kontakter inte med NATO som sådant som Mikael Holmström antyder i titeln till sin bok, "Den dolda alliansen. Sveriges hemliga NATO-förbindelser", utan med några NATO-länder, främst USA, Storbritannien, Norge och Danmark. Holmström har skickligt grävt fram många tidigare okända sådana kontakter. Han tycks mena att ackumuleringen av dessa ger en annan bild av svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget. Det kan man sätta ett frågetecken för; själva grunderna för analysen av politiken har knappast förändrats, även om bilden kompletterats.

Holmström anför inga moraliska aspekter på den förda politiken som sådan. Men han anlägger ett moraliskt perspektiv på en av honom upplevd diskrepans mellan sken och verklighet. De socialdemokratiska regeringarna talade om neutralitet men förberedde genom täta kontakter med viktiga NATO-länder ett samarbete om Sovjetunionen skulle gå till anfall och Sverige dras in, vilket tycks ha förutsetts i de flesta sovjetiska krigsfall. Härigenom vilseledde man väljarna.

Men som under andra världskriget hade sittande regering till uppgift att se till att Sverige var bättre rustat att klara sig undan

krig och, om ett sådant ändå kom, samverka med de stater som hade intresse av och vilja till att bistå oss. Detta var inte okänt för Moskva och kunde förhoppningsvis verka avskräckande och kanske uppmuntra den sovjetiska politiska ledningen att bortse från generalernas scenarier och i alla fall till att börja med respektera Sveriges neutralitet. Man kunde anse det värdefullt att Sverige inte utan vidare kunde väntas ansluta sig till fienden.

I allmänhet klarade de ledande politikerna balansgången mellan att offentligt betona den officiella utrikespolitikens orubblighet och samtidigt vara medveten om vikten av fortsatta kontakter med NATO-länder. Det var självfallet inte lätt att förklara den svenska grundlinjen och samtidigt utåt påtala att denna kunde misslyckas, vilket man då måste förbereda genom att agera på ett sätt som kunde tolkas som om man själv inte trodde på det man sade. Tage Erlander slirade i alla fall då han 1959 brännmärkte högerledaren Jarl Hjalmarsson – förmodligen en alltför rättfram person – för att denne talade för viss försvarssamverkan med Danmark. Men när Olof Palme blev statsminister 1969 under brinnande Vietnamkrig blev det hela mera komplicerat. Man kan knappast säga att han alltid klarade balansen mellan offentliga utsagor och praktisk politik lika väl som sina föregångare. Å ena sidan hade han varit väl ung 1940–1941, men som brådmogen och politiskt intresserad yngling under krigets slutskede hade han rimligen exponerats för samma frågeställningar som föregående generation. ans

Hans problem var att hans internationalism förde honom i konflikt med det USA han omhuldade. Då förstärktes den diskrepans som Mikael Holmström känner sig så besvärad av att han vill se den som ett uttryck för omoral.

Men den inledningsvis refererade finländske betraktaren skulle säga precis detsamma om det svenska agerandet under det kalla kriget som han säger om den svenska politiken under andra världskriget: regeringen hade till uppgift att bevara neutraliteten. Efter som det lyckades saknas skäl att kritisera den bristande öppenheten om förberedelserna för ett annat scenario. Det omoraliska hade snarast varit att *inte* förbereda sig. Finland, som agerade under närgångna sovjetiska blickar, handlade på samma sätt. Statsnyttan förestavade politiken.

Det kan till sist vara instruktivt att återvända till de historiska paralleller som redovisades inledningsvis och jämföra den svenska politiken under det existentiella hotet före finska kriget 1808–1809 med agerandet under åren 1940–1941. Dessa båda situationer hanterades nämligen helt olika. Tiden efter Karl XII:s död däremot karaktäriserades för flera decennier framåt huvudsakligen av en ”appeasement”- eller eftergiftspolitik gentemot Danmark, Preussen och Ryssland. En sådan politik kan faktiskt vara rationell, om huvudmålet för en försvagad stat är att vinna tid.

Efter Tilsitöverenskommelsen 1807 mellan de forna ärkefienderna Frankrike och Ryssland, ställdes Sverige – jfr 1939–1941 – inför en omöjlig situation. De båda kejsarna krävde nu att Sverige skulle ansluta sig till den s.k. kontinentalblockaden mot England, en av våra viktigaste handelspartners och det enda land Sverige aldrig varit i krig med. Om den enväldige kungen Gustaf IV Adolf valde att böja sig skulle vi alltså råka i krig med England, som då kunde antas skola söka attackera den största flottbasen i landet, Karlskrona, för att eliminera den svenska marinen och allvarligt störa vår utrikeshandel.

Om kungen däremot beslöt sig för att följa vår traditionella linje och satsa på fortsatte samarbete med England riskerade han att den ryske kejsaren ånyo skulle falla in i Finland, som skett under det stora nordiska kriget 1700–1721 och igen under kriget 1741–1743 (som Sverige startade). Gustaf IV Adolf har ofta beskrivits som galen. Det var han kanske inte, men han tillhörde knappast rikets begåvningsreserv. Men han var en mycket principfast och moralisk regent. Napoleon var en illegitim uppstickare som dessutom hotade maktbalansen i Europa. Sverige måste därför hålla sig till England. Sedan kunde man ju alltid hoppas att kejsaren, som försäkrade Sveriges sändebud i St Petersburg om att han inte hade några illvilliga avsikter mot vårt land, aldrig skulle anfälla, att hans allians med Napoleon skulle bli kortvarig, eller om han anföll skulle göra halt vid Sveaborg, Europas största fästningsbygge, eller fastna i Finlands skogar, sjöområden eller snö.

Det gick nu inte så. Sverige berövades en tredjedel av sitt territorium, en fjärdedel av befolkningen och den lilla europeiska roll som fanns kvar. Den principfaste och moraliske kungen avsattes (och ersattes i statsledningen efter några år av en begåvad och

realistisk fransk strateg, vilket nog var tur för oss). De få försök som gjorts att i alla fall delvis rehabilitera Gustaf IV Adolf har inte lett någonstans; han förblir nog, vid sidan av några elaka danska regenter under Kalmarunionen, den politiske ledare i svensk historia som har sämst rykte.

Per Albin Hansson däremot förblir, trots senast Klas Åmarks försök att ifrågasätta hans politik, mannen som - ehuru numera med några fläckar på sin sköld - förde Sverige ganska oskatt genom kriget. Moralisten som skurk och pragmatikern som hjälte är ett slags paradox. Den uppenbara frågan måste till sist bli: finns det inte någonting mitt emellan, statsledare som både är principfasta och rättrådiga, men samtidigt inte drar in sitt land i äventyrligheter. De finns men det är inte säkert att de dyker upp just när de behövs. Nittonhundratalets hjältar Churchill (fast Winston var samtidigt ganska äventyrlig och full av besynnerliga strategiska idéer) och Franklin Roosevelt är nog rätt ovanliga personager i det historiska persongalleriet.

Klas Åmark och Mikael Holmström har båda sett till att debatten om småstatsrealism och moral i svensk utrikespolitik fortsätter. Det finns egentligen inte något salomoniskt sätt att avsluta den. Det i sin tur beror till inte liten del på att debatten, i vad avser det tidiga skedet av andra världskriget, gäller hanterandet av politiken under vad som måste anses som en existentiell kris.

■ Välfärdssamhälle – utopi eller verklighet?

Saari, Juho (red.), *Hyvinvointi – Suomalaisen yhteiskunnan perusta*. Gaudeamus, Helsingfors 2010.

Vad är välfärd? Är det relaterat till lycka, vad är lycka? Är ett välfärdssamhälle en utopi, eller en verklighet man skall sträva efter? Vem gäller välfärden: en viss utvald grupp, ett land, mänskligheten, allt levande? Och var går gränserna?

Bland annat dessa är frågor som tas upp och diskuteras i *Hyvinvointi – Suomalaisen yhteiskunnan perusta* (ung. ”Välfärd – grunden för det finländska samhället”), sammanställd av Juho Saari, professor i sociologi. Boken innehåller tolv artiklar skrivna av 15 sakkunniga. Artiklarna skiljer sig från varandra, vissa är mer filosofiskt inriktade medan andra koncentrerar sig på att presentera strukturer och strategier för att mäta välfärd och lycka. Flera av artiklarna ger en historisk överblick över forskningssätt och traditioner inom ämnet. Här kan man till exempel tala om Jussi Simpura och Hannu Uusitalos text om välfärd och social utveckling, Sakari Kainulainens artikel om den finländska välfärdsforskningens olika utvecklingslinjer samt Jukka Hoffrén och Hanna Rättös bidrag om hur man mäter välfärd.

Inledningen, skriven av Juho Saari ger en heltäckande bild av bokens frågeställningar och innehåll. Vad som är ett bra liv utgör en av hans huvudfrågor. För att kunna bestämma hurudan välfärdspolitik vi skall utöva, måste vi bestämma vart det är vi vill

komma, vart vi vill nå. Det är här det blir komplicerat, för vad som utgör ett gott liv är inte förutbestämt. Vårt samhälle fungerar på basis av ekonomi, detta är ett ofrånkomligt faktum, och hur detta går ihop med personligt välmående och lycka är inte självklart. Välfärd har under en längre tid behandlats som *ekonomisk* välfärd, och till största del undersökts i dessa termer. Redan i inledningen konstaterar Saari att studier har visat att ekonomisk välfärd *inte* är en förutsättning för personligt välbefinnande. Efter att de grundläggande fysiska behoven är uppfyllda har pengar inte längre något inflytande på vårt välmående. Resten av artiklarna i boken behandlar dessa frågor och belyser dem från olika håll.

Finland har runtom i världen kommit att uppfattas som en modell för ett fungerande välfärdssamhälle. Är det en självklarhet att välfärd är att sträva efter? Finns det någon som *inte* strävar efter det? Juho Saari diskuterar dessa olika aspekter av välfärd och konstaterar bl.a. att forskning i välfärd är grundläggande för att förstå hur politiken skall uppbyggas. Med hjälp av forskning kan man få reda på vad individer vill ha, vad de strävar efter, och vad som verkligen får dem att må bra. Utmaningen med detta är att hitta sättet på vilket forskningen kan utföras så att resultaten blir pålitliga och verkligen representerar verkligheten.

Erik Lagerspetz, professor i filosofi vid Åbo universitet, för en intressant filosofisk diskussion kring begreppet välfärd. Alla strävar vi efter välfärd och välbefinnande, men få vet egentligen vad detta innebär, menar Lagerspetz. För vissa kan välfärd vara tillgodoseendet av fysiska behov. För andra kan det ihopkopplas med att uppleva njutning (pleasure) och en frånvaro av smärta. Det kan vara mättandet av lustar och/eller rätten att ha en viss levnadsstandard, materiell autonomi och säkerhet. Eller så kan välbefinnandet uppfattas som en kombination av allt detta. Hur det än ligger till verkar det uppenbart att välfärd och välmående inte är entydigt. Han reflekterar även över hur mycket välfärdspolitikerna påverkar individens autonomi och möjlighet att själv nå lycka. Allt detta utgör problematiken kring välfärdspolitik menar Lagerspetz, men han anser trots detta att välfärd är eftersträvansvärt.

Konsumentforskningscentralens forskningschef Anu Raijas diskuterar välfärd i vardagen. Trots att vi lever i ett välfärdssamhälle är det ett faktum att vi människor verkar må allt sämre. Detta

förklarar Raijas delvis med att konstatera att vårt välmående inte längre går ut på att tillgodose grundbehoven. Livets mening och samhällsgrupper har istället kommit att få allt större betydelse. Anu Raijas funderar över vad det är som egentligen ger mening i människors liv och vad det är de finner viktigt.

I Finland kunde man tänka att vi alla har förutsättningar för att må bra. De allra flesta får sina grundbehov tillfredsställda tack vare ett fungerande socialt skyddsnät. Vi är medvetna om vad som är bra, och vad som är dåligt, vi har möjlighet att uttrycka oss fritt och lära oss. Ändå gör vi saker som påverkar vårt välbefinnande negativt. Susanne Uusitalo, forskare vid Åbo universitet, diskuterar hur viljelöshet påverkar vårt beteende – och vår välfärd. Detta är intressant att ta i beaktande. Man kan fråga sig vad det har för betydelse hurudant välfärdssystem som erbjuds, om människor i sina dagliga liv inte strävar efter välbefinnande, inte *väljer* att må bra.

Miljö och välfärd behandlas av Markku Oksanen, forskare vid Åbo Universitet. Han frågar sig om välfärd och välbefinnande överhuvudtaget är möjliga ifall vi inte tar hand om miljön. Oksanen menar att problem med ekosystemet och miljön påverkar allas välbefinnande till en stor grad. Har vi till exempel inte tillgång till rent vatten kan ingen må bra länge. Allmän välfärd kan skilja sig stort från det vad individer uppfattar som välbefinnande, därför anser Oksanen att miljöfrågor inte borde ligga på individens ansvar, utan behandlas på en större skala.

Hyvinvointi – Suomalaisen yhteiskunnan perusta är en vetenskaplig bok, skriven för studerande, forskare eller andra insatta i ämnet. Positivt är att den erbjuder olika slags artiklar, vissa mer teoretiska än andra, och därmed ger olika sorters infallsvinklar på ämnet. De filosofiskt inriktade kapitlen utgör en lättare läsning, medan de kapitel som erbjuder strukturer och strategier kräver en viss nivå av förhandskunskap, annars blir de svåra att följa med. Eftersom de flesta artiklarna är skrivna av olika författare, är det vissa teman som repeteras ett antal gånger. Att pengar, efter att man uppnått en trygg levnadsstandard, inte längre påverkar en människas lycka är ett genomgående tema som nämns i så gott som alla kapitel. Fastän det är en viktig poäng känns det något repetitivt. Historiken för mätningsstrukturerna och -strategierna blev

också nämnt och upprepat ett antal gånger. Trots dessa små detaljer är *Hyvinvointi* intressant läsning, en tankeväckande, aktuell bok som ger en realistisk bild av problematiken och utmaningarna bakom ett fungerande välfärdssamhälle.

Felicia Nybergh

■ Förtryck och revolutionära åtgärder

Per Björklund, Mattias Gardell, Bitte Hammargren och Jan Hjärpe, *Revolution i Egypten. En gnista kan tända en präriebrand*. Leopard förlag, Stockholm 2011

Den så kallade arabiska våren 2011 lämnade ingen oberörd. Tuni-sierna var först med att avsätta sin president, sedan följde Egypten och något senare också Libyen. Därutöver förekom protestvågor i Jemen, Jordanien, Oman och Syrien. Men den arabiska vårens inflytande nådde ända till Iran och – i mindre utsträckning – till Kina. Av mediebevakningen runtom i världen att döma var 2011 ett historiskt år för flera arabiska stater. Men vilka orsaker ledde till folkresningarna och hur ser framtiden ut för de inblandade länderna?

I boken *Revolution i Egypten* får läsaren en inblick i bakgrunden till folkresningarna i Mellanöstern, med särskild fokus på fallet Egypten. Boken är indelad i fyra kapitel skrivna av fyra olika författare. Bitte Hammargren, utrikesreporter på Svenska Dagbladet, inleder med en text som beskriver gatubilden i Egypten före

och under demonstrationerna som slutligen ledde till president Hosni Mubaraks störtande. Religionshistorikern Mattias Gardell skriver om det muslimska brödraskapet. Han ger en nyanserad bild av organisationens historia och framtidsutsikter, och framhäver deras inflytande och folkliga stöd på gräsrotsnivå. Journalisten Per Björklund betonar i sitt bidrag till boken den politiska och ekonomiska kamp som pågått en längre tid i Egypten. I samma fotspår följer islamologen Jan Hjärpe i det fjärde kapitlet. Hjärpe behandlar dock ämnet ur ett mera regionalt perspektiv för att ge en bredare bild av protestvågorna i mellanöstern.

Antologin *Revolution i Egypten* är ett fungerande koncept. Stilmässigt blandas levande journalistiskt språk med texter av mera vetenskaplig karaktär, en blandning som torde sätta den i kategorin populärvetenskaplig litteratur. Fördelningen är jämn eftersom två kapitel är skrivna av journalister och de två andra av religionsvetare. Detta medför en fördel för boken eftersom varje kapitel kan läsas skilt för sig utan att desto mera anknyta till föregående eller efterföljande kapitel. Var och en av författarna erbjuder med andra ord sin egen syn på revolutionen i Egypten, och samtliga sätter den i ett bredare perspektiv genom att göra jämförelser med huvudsakligen Tunisien. Detta sagt förekommer det flera upprepningar som ger läsaren intrycket att författarna inte läst varandras texter före publiceringen av boken. Däremot kunde det varit ett medvetet drag från förlagets sida. Vidare kan man lägga märke till några sidospår som känns något överflödiga. Jan Hjärpes grundliga genomgång av det israeliska anfallet på Ghaza år 2009 exemplifierar det. Förvånansvärt nog är det just Hjärpe, den på pappret mest erfarna skribenten i gruppen, som stundvis verkar sakna en röd tråd i sitt inlägg. Hans text framstår som väldigt ambitiös, men läsaren riskerar att vilseledas på grund av den myriad av detaljkunskap som han bjuder på.

Revolutionen i Egypten blev verklighet tack vare flera faktorer, varav den genomsyrande korrruptionen på såväl politiskt som ekonomiskt plan föreföll som den mest självklara utlösande faktorn. En förklaring som förbigås är den ”storebrorsmentalitet” som många egyptier omfattar. Uttryckt annorlunda upplever många egyptier sitt land som arabvärldens centrum, inte minst därför att Egypten varit ett kulturmecka bland arabstaterna under så

gott som hela 1900-talet. Att "lilla" Tunisien med sina dryga tio miljoner invånare lyckades avsätta dåvarande president Ben Ali framkallade en känsla av avund hos många egyptier, även om de tunisiska demonstranterna samtidigt berömdes av sina egyptiska motparter. Vidare var det intressant att notera avsaknaden av religiösa ordalag under protesterna i både Tunisien och Egypten. På Kairos Tahrir torg, där demonstranterna koncentrerades, var slagorden i stil med "Ner med Mubarak!" och "Folket vill störta regimen!". Banderoller som antydde gudomligt stöd eller grupper med bakgrund i religiöst präglade politiska partier var så gott som obefintliga. Istället var det den nationella känslan som drev folket till uppror mot statsöverhuvudet.

Revolution i Egypten publicerades i mars år 2011 och riktar sig främst till personer som inte är bekanta med bakgrundsfaktorerna till den arabiska våren. Mycket har hänt i regionen sedan dess. I Tunisien och Libyen har man ordnat demokratiska presidentval och i Egypten står den störtade Mubarak inför rätta och en slutgiltig dom väntas se dagens ljus sommaren 2012. Mycket arbete återstår i Egypten även om Mubaraks fall var en symboliskt viktig seger för folket. Som Bitte Hammargren uttrycker det: "Det kan bli blodbad, kidnappade revolutioner och militärjuntor som håller fast i makten, i namn av det mångtydiga ordet stabilitet. Men klart är att det som hänt i arabvärlden denna vinter är lika stort som Berlinmurens fall 1989."

Galal Badawi

■ Edith Södergrans personifierade diktjag

Arne Toftegaard Pedersen (red.), *På fria villkor – Edith Södergran-studier*. Svenska Litteratursällskapet i Finland/Atlantis, Helsingfors 2011

På initiativ av Edith Södergran-sällskapet har antologin *På fria villkor*, om studier i Edith Södergrans diktning utgivits. Efter ett förord och en inledning av volymens redaktör Arne Toftegaard Pedersen följer 13 dikter och 13 essäer, där dikterna utgör separata helheter mellan essäerna.

Torsten Pettersson förklarar i sitt bidrag vad de finlandssvenska modernisterna grundade sin pionjärgärning på. Finlands självständighet 1917, den mångkulturella identiteten bland modernisterna och deras intresse för Europa är de grunder han framför i sin essä. Petterssons text har placerats i början av antologin eftersom den fungerar som en introduktion till Edith Södergran och hennes diktning genom att ge en helhetsbild av modernismens uppkomst under åren 1910–1925 där Södergran var en av frontfigurerna i Finland.

Agneta Rahikainens essä tangerar en stor del av temat för själva antologin: ifrågasättandet av traditionen att läsa och tolka Södergrans dikter biografiskt. Inte minst på grund av Södergrans för tidiga död har läsare av hennes diktverk använt sig av biografiska redskap i tolkningen av dem. Rahikainen betonar särskilt den allra första biografien över Edith Södergran som utkom 1949, skriven av Gunnar Tideström och som generationer av läsare och forskare använt sig av. Hon menar att Tideströms tolkning av Södergrans texter framstår som märkvärdiga då han på väldigt långsökta sätt försöker nå det biografiska i dem och att hans källor inte heller är de mest pålitliga. En biografisk analys av en skönlitterär text är alltid en risktagning, det är viktigt att materialet håller för en sådan tolkning.

Eva Kuhlefeldt löser den icke-biografiska tolkningen på ett sinnrikt sätt i sin essä då hon läser boken *Ediths brev* som en kärleksroman. Boken skildrar en mångårig brevkorrespondens mellan Södergran och väninnan Hagar Olsson. Kuhlefeldt försöker i sin

läsning komma till rätta med den mellan raderna förekommande kvinnoerotiken och läser både Södergran och Olsson som karakterer, inte som verkliga personer.

Ebba Witt-Brattström, som ägnat Edith Södergran en stor del av sin forskargärning, kommer med den vassaste kommentaren i hela antologin för att uttrycka sin beundran för Södergran: "Södergrans tilltal är sådant att man aldrig kommer ur det, när man en gång utpekats till läsare. Dagens modevampyrer kan slänga sig i väggen, här talar deras överkvinna" (s. 204). Hon är också en av de främsta förespråkarna för en icke-biografisk tolkning av Edith Södergrans verk och i sin essä pläderar hon för att det är dags att ta farväl av den tradition av biografisk Södergrantolkning som forskare före henne gjort sig kända för med Gunnar Tideström i spetsen.

Karl Johan Rahms text om Edith i Kambodja hamnar aningen utanför antologins ramar och handlar om hur han själv var med om det problematiska uppdraget att översätta ett urval av Södergrans dikter till khmer. Han skriver bland annat om hur han år 2006 i Phnom Penh lät en ung student läsa Södergrans texter på khmer. Denne hade svårt att tro att diktningen var 80 år gammal eftersom den enligt honom verkade *extremt* modern. Rahms essä handlar lika mycket om läget i Kambodja som den handlar om Södergran, även om inledningen inte ger någon antydning om att den ska handla om henne. Han anlägger också emellanåt en skämtsam ton i sin text som känns malplacerad i sammanhanget.

Birgitta Boucht står för volymens allra sista essä där hon skriver om Edith Södergran-sällskapet som hon under åren 2002–2007 var ordförande för. Denna text varvas med en annan text, skriven i kursiv stil av Boucht och vars "röst" ska tillhöra Edith Södergrans avlidna katt, Totti. Medan Boucht skriver om föreningens verksamhet skriver hon i "Tottis" gestalt om hur det var att leva med Södergran i Raivola genom att bidra med bakgrundsinformation om hur hon var som privatperson. Texten är tagen ur Bouchts egen barnbok *Katten i Ediths trädgård*, men frågan är varför den finns med i denna antologi. Den ger ett absurt och oseriöst intryck till en annars så seriöst upplagd antologi och eftersom den kommer sist av alla essäer färgar den också lätt av sig helhetsomdömet om boken.

Dikterna som placerats in separat mellan de flesta essäerna visar hur Edith Södergrans stil påverkat numera avlidna diktare, såsom Elmer Diktonius, Gunnar Björling, Inga-Britt Wik och Gunnar Ekelöf, men också nutida verksamma diktare som till exempel Eva Runefelt och Catharina Gripenberg. Förekommandet av dikter i antologin gör att hela boken framstår som en hyllning till Edith Södergran och hennes diktning. Dikterna är mycket korta delar av boken, men utan dessa hade boken haft en helt annan ton.

För övrigt behandlar essäerna bl.a. aspekter på diktjagen som analyseras i flera essäer, vissa skribenter koncentrerar sig på ett enda verk som berör Södergran och försöker tolka det bortom det biografiska skiktet, hon sätts in i en samhällelig och ungdoms-ideologisk kontext, synpunkter framförs och exempel ges på vilka danska diktare som är hennes litterära arvtagare, problemen och nyttan med det svåra uppdraget att översätta hennes dikter till ett annat språk och beskrivningar av Södergran dels medan hon levde, dels långt efter hennes död.

En genomläsning av boken som helhet ger förstaeligt nog en annorlunda förhållning till innehållet än om det gällde att läsa enskilt en essä eller en dikt. Det är inte fel att föredra det senare alternativet eftersom de enskilda texterna redan är tillräckligt mättande upplevelser och som helhet i ett verk utgör de en ojämn kombination. En olycklig sida av antologin är att en av Södergrans mest kända dikter *Vierge moderne* med sina 13 versrader blir citerad i tre olika skribenters texter vilket åtminstone känns som en gång för mycket och att en redigering borde ha ägt rum på vissa håll i texterna. Detta beror dock på att antologins titel *På fria villkor* är de avslutande orden i själva dikten och att denna dikt därför betonas särskilt ofta. En skribent tolkar Södergrans dikter på sitt sätt, en annan skribent tolkar samma dikter på ett sätt som motsäger det den tidigare forskaren framförde i sin tolkning. Detta beror på dikternas mångtydighet i förhållande till vem som läser dem.

Antologin kommer trots sin ojämnhet att vara till stor nytta för forskare, lyrikintresserade och Edith Södergran-beundrare, särskilt eftersom hennes dikter har en ständig tendens att bli upptäckta av nya samt äldre läsare. Ett gemensamt tema till trots är det svårt att finna en gemensam röst i verket. Varje essä känns som en individuell helhet av en helhet och därför följer antologin

inte en rak linje, men innehållet är utförligt, analyserna djupa och informativa. Boken kommer att vara nödvändig för läsare som vill bekanta sig med eller veta mera om Edith Södergran, oavsett om hennes diktning för dessa läsare är känd sedan tidigare eller inte.

Robin Korsström

Medverkande

Galal Badawi, FK, religionsvetenskap vid Åbo Akademi
(galal.badawi@abo.fi)

Mats Bergqvist, docent i statskunskap vid Lunds universitet,
fd ambassadör i Helsingfors och London

Petter C. Björk, fil.stud. vid Åbo Akademi, litteraturvetenskap,
språk och psykologi, översättare, frilansskribent och -recensent
(petter.bjork@abo.fi)

Catharina Groop, PM, doktorand i statskunskap vid Åbo Akademi
(catharina.groop@abo.fi)

Else-Britt Kjellqvist, poet, författare och psykoanalytiker
(elsebritt.kjellqvist@gmail.com)

Robin Korsström, fil. stud., litteraturvetenskap vid Åbo Akademi
(rkorsstr@abo.fi)

Felicia Nybergh, magisterstuderande i religionsvetenskap vid
Åbo Akademi (felicia.nybergh@abo.fi)